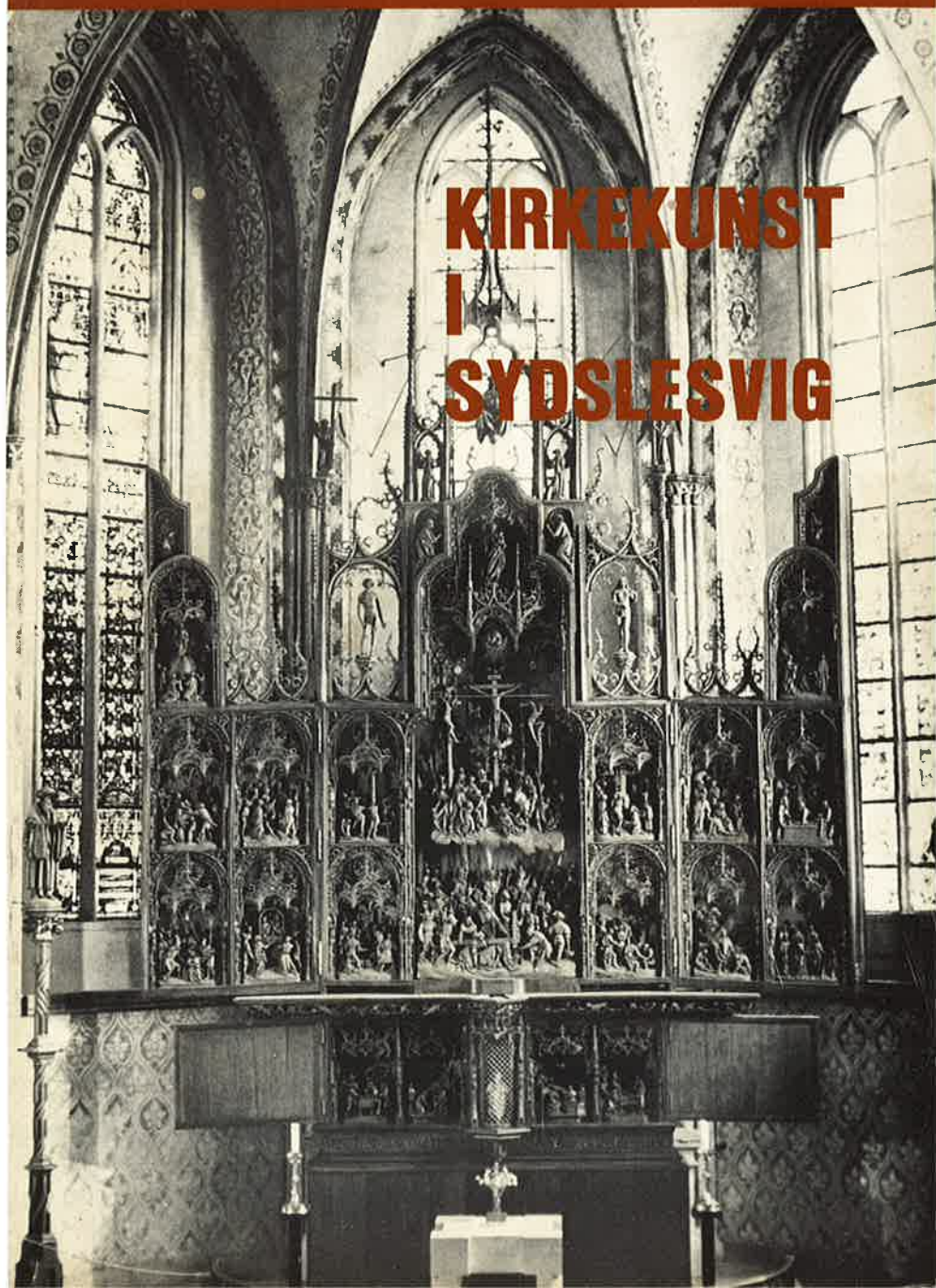

Grænseforeningens årbog 1976

**KIRKEKUNST
I
SYDSLESVIG**

Henrik Støtt **KIRKEKUNST**
i
SYDSLESVIG

Grænseforeningens
årbog 1976

Grænseforeningens årbøger:

1967: DANSK I SYDSLESVIG

1968: NORDISK I SYDSLESVIG

1969: DANMARKS FØRSTE STORBY

1970: 50 ÅR MED DANMARK

1971: VORE FRISISKE NABOER

1972: GRÆNSELANDET OG EUROPA

1973: UNG VED GRÆNSEN

1974: DANSK KVINDEHVERDAG I SYDSLESVIG

1975: EUROPAS NATIONALE MINDRETAL

Grænseforeningens årbog 1976:

KIRKEKUNST I SYDSLESVIG

Redaktion: Tage Mortensen

Manuskript: Henrik Støtt

Fotos: Elke Prien

Grænseforeningen: Arne Fog Pedersen og O. M. Olesen

Sydslesvigs danskhed 1975: K. Grage

Copyright: Grænseforeningen

Produktion: Forlaget IDAG

Tryk: Center-Tryk, Holbæk

Et kikk op gennem Johanneskirken i Flensborg. De rigt udsmykkede hvælvinger er restaureret i 1968.

Introduktion

DANMARKS HISTORIE er stærkt præget af indskrænkninger i det geografiske landområde. Meget af det, der før har været dansk, hører nu til andre staters territoriale områder, og de tider, hvor Danmark med nogen ret kunne kalde sig en stormagt, er forbi. Men een ting er de officielle grænser, som de er i dag, en anden ting er de grænser, som sættes, ikke af regeringer og statsoverhoveder, men af det, som med et vidtfavnende udtryk kan kaldes folkekulturen.

Grundlaget for et dansk arbejde over den officielle grænse, og her navnlig det sydslesvigske arbejde, må derfor være det udefiner-

bare begreb, der hedder den danske kulturarv, som her brydes med den fremmede kultur, uden at nogen egentlig kan trække en helt præcis linje og sige: Hertil og ikke længere går danskheden.

Det er blandt unge historielærere blevet moderne udelukkende at undervise i den nyere tids historie, men dette forekommer mig at være at save den gren over, man selv sidder på. I hvert fald i en kulturhistorisk sammenhæng er det nødvendigt at skue tilbage og opdage de store perspektiver, ikke blot som et kuriosum, men fordi vor generations kultur nu engang, uanset om man vil erkende det eller ikke, ikke er selvskabt, men bygger videre på vor forfædres landvindinger.

Det vil derfor kun være naturligt i et billede af den danske kulturhistorie også at medtage de træk, vi kan finde i de områder syd for vor grænse, der engang var danske, og til dette billede hører de religiøst inspirerede kalkmalerier og andre former for kunstværker, som vi finder dem i de store monumentale bykirker og i de små, uanseelige landsbykirker i Sydslesvig.

Ved den følgende rundvandring i nogle af de sydslesvigske kirker, hvor vi kan finde disse, til tider måske noget upåagtede repræsentanter for tidligere dansk kulturliv, vil jeg gerne påpege, at dette ikke er en videnskabelig gennemgang, men en række iagttagelser og betragtninger over det iagttagne, som jeg håber, at også andre vil få nogle fornøjelige og aktive stunder i samvær med.

Jeg har ment det af værdi, forud for hver kulturhistorisk periode, der skildres, kort at opridse landsdelens politiske og folkelige historie i det pågældende tidsrum med henblik på at skabe en baggrund for forståelsen af, hvilke forhold, der herskede på kunstværkernes tilblivelsestidspunkt samt for at tilføje den dimension, der for os i dag gør dem ligeså jordnære og i pagt med folkeoverbevisningen, som de dengang var.

Jeg vil gerne rette en tak til Elke og Henri Prien, der foruden at have fremstillet original-fotografierne til illustrationerne i denne publikation, også har været mig til stor hjælp under dens udarbejdelse.

HENRIK STØTT

Lidelseskrucefiks i Sdr. Løgum kirke fra omkring 1425. I modsætning til de romanske krucefikser, hvor Kristus afbildes som den sejrende konge, er det mere den døende Frelser, der skildres i gotikken.

Religiøs billedkunst

MENNESKET HAR fra tidernes morgen haft trang til at udtrykke sin hverdag i billeder, tegninger og malerier. Der kendes adskillige eksempler herpå. Fra forhistorisk tid kan bl. a. nævnes de afrikanske og europæiske hulemalerier, hvor motivet, som det senere hen som oftest er tilfældet, er hentet ud af menneskets daglige liv og vilkår, i dette tilfælde jagtens spændingsmomenter, dens glæder og bekymringer. Disse afbildninger må betragtes som den første spæde begyndelse til de senere kalkmalerier, og ligesom indholdet af kalkmalerierne for størstedelens vedkommende er af religiøs art, er der ingen tvivl om, at også de ældste hulemalerier har haft en kultisk betydning, og således blev anvendt som centre for åndelig tilbedelse.

Det kan derfor ikke undre, at de kristne ved opførelsen af de første kirker også tog den bildende kunst i deres tjeneste. Både ægypterne og grækerne dekorerede deres templer med farvestrålende vægmalerier, men denne kunst nåede først sin fuldendelse hos romerne, idet den vandt indpas i det store romerrige via de græske kolonier på Sicilien. Intet var derfor mere naturligt for de kristne i den tidlige middelalders Italien end at overtage denne skik i form af de berømte romanske fresker, som man endnu i vore dage kan se rester af i de gamle italienske kirker, f. eks. i Napoli og Capua (S. Angelo kirken).

Med Karl den Stores ekspansion i Mellemeuropa omkring år 800, anes begyndelsen til de store

kristne vingesus inden for denne kunstart. Han lod opføre store kirker og klostre, hvor munkene i de følgende århundreder kopierede og opbevarede gamle græske og romerske manuskripter, ud fra hvilke de dannede deres egen tegne- og malestil, inspireret af bøgernes illustrationer. Disse manuskripter vandrede fra kloster til kloster, og overalt, hvor de kom frem, opstod nye vægmalerier i deres kølvand. Omkring år 811 stod den romanske vægdekunstart ved Danmarks porte, da den første ejderfred blev bekræftet af frankiske og danske stormænd.

Naturligvis var det ikke den romanske forfinede billedkunst, de danske kunstnere mødte i den originale og rendyrkede form. Danmark lå, dengang som nu, i udkanten af den store europæiske sammenhæng og udvikling. Hvad vi overtog var nogle slagkraftige og karakteristiske stiltræk, udviklet i de kulturelle centre og under forskellig påvirkning modtaget af de geografisk, og på den tid også derfor kulturelt, perifere områder, hvor kunstværkerne blev gengivet i modificeret form, med islæt af den stedlige folketro og fantasi.

De ældste kirker herhjemme eksisterer ikke mere, og vi må til Norge for at danne os et indtryk af, hvordan de har set ud. Af træ var de, og derfor let forgængelige, men for os er det hovedsagen at slå fast, at langt størsteparten var bemalede, og da man senere i det 12. og 13. århundrede begyndte at opføre kirkerne af sten, blev maler-

kunsten overført til disse mere bestandige gudshuse, som med forbløffende hast spredte sig ud over landet. Af vore landsbykirker går langt den overvejende del tilbage til den sene middelalder, og da der i mange af disse kirker er fundet i det mindste rester af kalkmalerier, må man gå ud fra, at størstedelen af Danmarks kirker har haft en form for malet dekoration på vægge eller i hvælvinger.

Da det i dag er et faktum, at Danmark er det land i verden, der har den største udbredelse af kalkmalerier, kunne man forledes til at tro, at disse udsmykninger er specielt danske. Imidlertid er kalkmalerierne som nævnt både i oprindelse og udfoldelse en international kunstart, hvilket må ses i lyset af den katolske kirkes udbredelse i de tider. Det kirkelige sprog, latin, var fælles i alle lande, og det var skik, at danske gejstlige blev sendt til uddannelse i både Frankrig og Italien, ligesom også udlændinge fik danske embeder. At man ikke så ofte finder deciderede kalkmalerier i udlandet skyldes ene og alene, at man ikke i så høj grad som i Danmark har forstået at fremdrage, restaurere og bevare dem.

En anden ting er så, at man med rette kan sige, at de danske kalkmalerier er specielle derved, at de er iblandet et væld af folkeligt prægede detaljer, der uomtvisteligt røber det danske særpræg, og det er her de sydslesvigske malerier kommer ind i billedet som i henseende

I Løjt Kirke fortælles passionshistorien i 9 optrin. Her ses Judas, der med pengeposen i hånden forråder Jesus med et kys, medens de romerske soldater står parat.

til karaktertræk og motivopfattelse i bund og grund danske.

Dette er ikke så mærkeligt. Området var jo, i den periode, hvor kalkmalerierne blev til, i hovedsagen dansk, og det er kun naturligt at tænke sig, at de samme mestre, som stod for udsmykningen af de norddanske kirker, også har været på færde i de sydligste dele af riget.

Som før nævnt indtager Danmark en særstilling med hensyn til bevaringen af de gamle billeder, og man vil opdage, at de sydslesvigske fremstillingers kvalitet i mange tilfælde lader noget tilbage at ønske. Det skal dog nævnes, at også kulturmyndighederne syd for græn-

sen synes at have fået øjnene op for disse kulturelle værdier og betydningen af, at de bevares. I Slesvig Domkirke er der således for tiden et større fremdragelses- og restaureringsarbejde i gang.

Som før sagt afspejler de danske kalkmalerier den samtidige folketro og livsopfattelse, og de afslører, foruden en forbløffende indlevelsessevne i de bibelske fortællinger og en lang række helgenlegender, også en meget enkel og til tider naiv trosopfattelse, hvor sort og hvidt ikke har været til at tage fejl af. Billederne anskueliggør meget håndfast den evige salighed kontra dommedag og helvede og genfortæller de gamle beretninger

på en måde, der måske nok kan synes noget barnlig, men som er særdeles realistisk for det menneske, der søger en støtte og hjælp i troens mysterier. Og det var netop hensigten med disse malerier. De skulle, ud over at prise Gud, tjene menigheden til opbyggelse og formaning i tider, hvor det ikke var menigmand forundt at eje en bibel eller blot et testamente. Faktisk er det et forbausende godt kendskab folk har haft til kristendommen og dens verden af skildringer og legender.

DE TIDLIGSTE KALKMALERIER, som blev malet i 11-1200 tallet, hører hjemme i den romanske periode. Ved at hæfte denne benævnelse på stilarten, kunne man rent umiddelbart tro, at forbillederne skal søges i den italienske og byzantinske kunst, men dette er dog kun delvis tilfældet. Langt større betydning fik udviklingen i Tyskland, hvortil Danmark, dengang som senere, havde stærke forbindelser af såvel verdslig som religiøs art. I stil og i karaktertræk vil mange paralleller kunne drages bl. a. til udsmykningen som den formede sig i egnene omkring Køln. Dog skal der ydes den byzantinske kunst den retfærdighed, at det i Danmark gennemgående romanske maleri fremstiller det såkaldte majestas-motiv, som må siges at have sit direkte forbillede i afbildninger af romerkejseren siddende på sin trone. Se i øvrigt herom senere.

Den romanske stilarts indtog i Danmark falder omtrent sammen med Knud Lavards indsættelse som jarl i Slesvig år 1115. Knud, som var søn af den afdøde Kong Erik (Ejegod) og altså medlem af den danske kongefamilie, var en dygtig mand og øgede år for år sin magtposition i landsdelen.

Hans farbroder kong Niels var imidlertid ikke helt rolig ved Knuds fortsat stigende popularitet i det danske folk, som truede hans egen søn prins Magnus' muligheder for til sin tid at overtage Danmarks trone. Modsætningsforholdet udviklede sig til en lang række åbenlyse stridigheder med det velkendte resultat, at Knud i 1131 myrdedes i Haraldsted skov på Sjælland.

Dette mord gav anledning til en borgerkrig, der med et par afbrydelser varede de næste 25 år. Sejrens palmer tilfaldt i det lange løb Knuds søn Valdemar (den Store), der som bekendt udbedrede og forstærkede Dannevirke. Valdemar blev i 1182 efterfulgt på tronen af sin søn Knud (den 6.), hvis yngste broder, Valdemar, blev hertug i Sønderjylland. Her kom han ret hurtigt i strid med den derværende bisp, der også hed Valdemar. Han havde i en årrække røgtet både det verdslige og det gejstlige hverv som landsdelens leder med stor dygtighed og var nu ikke til sinds at afgive det første. Bispem har dog øjensynligt været i besiddelse af mere selvtillid end egentlig militærtaktisk viden, for efter at han i 1192 ankom til hovedlandet med en flåde på 35 skibe og proklamerede

I den østligste korhvelving i Slesvig Domkirke findes dette tidlig-gotiske billede af Kristus som Verdensdommeren. Det bemærkes, at den typiske romanske stivhed i figurtegningen stadig er bevaret i overgangsperioden.

sig selv som konge af Danmark, blev han af kong Knud sat bag lås og slå på Søborg slot i Nordsjælland.

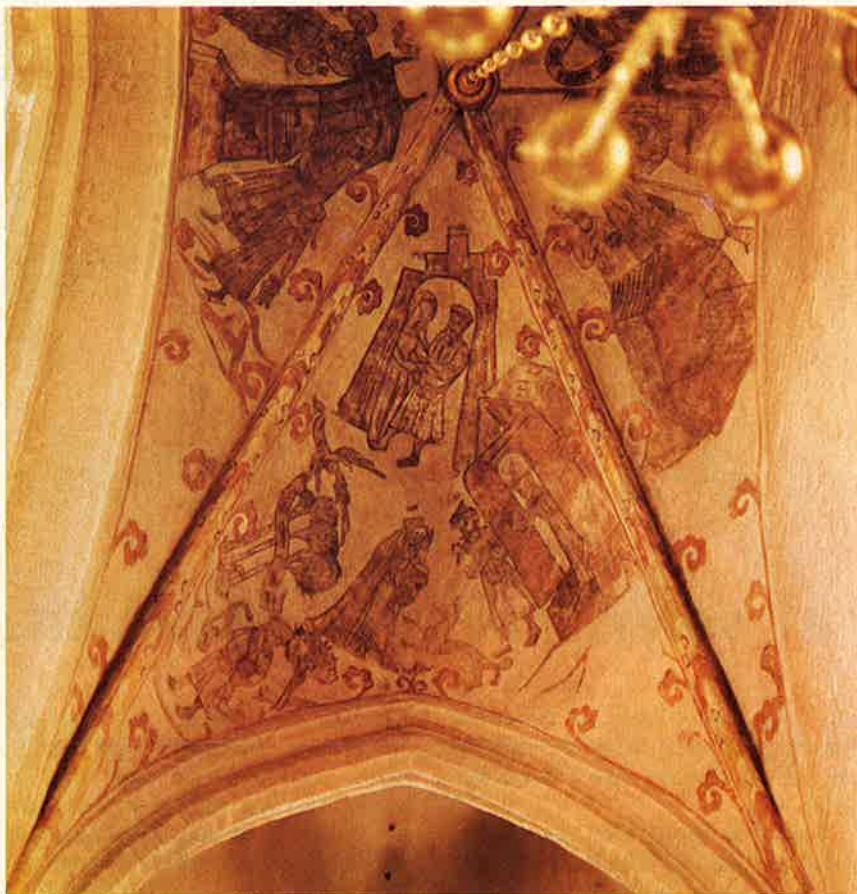
Valdemar (Sejr) blev senere foruden hertug over Sønderjylland også konge af Danmark, men ved hans død i 1241 blev riget stykket ud mellem sønnerne, således at Erik (Plovpenning) blev konge, medens Abel blev hertug af Sønderjylland. Abel var en selvrådig herre, og hans opfattelse af kongens rettigheder og hertugens pligter afveg ganske kraftigt fra broderens, og da kong Erik ikke var i besiddelse af den store autoritet, var striden uundgåelig – en strid, der

kulminerede i 1250, da Abel lod sin broder halshugge i en båd på Slien. Det lykkedes dog Abel at rense sig for alle beskyldninger om brodermord ved edsafleggelse på Viborg Landsting, hvilket vel må betegnes som dansk retshistories mest opsigtsvækkende frifindelse.

Abel blev efter »retssagen« kronet til konge af Danmark, men allerede 2 år efter indhentede skæbnen ham under en straffeekspedition mod friserne.

Det skal med det samme siges, at der i dag næsten ikke findes spor af de romanske kalkmalerier i Sydslesvig, ligesom der ejheller i Danmark findes særlig mange be-

Mariekirken, Flensborg. I gotikken tog man det ikke så nøje med kompositionen inden for de enkelte felter. Her har maleren udfyldt en tiloversbleven plads med nogle mærkværdige eksemplarer af dyreracen.

varet. Dette hænger delvis sammen med at man i senere perioder, (særlig den gotiske) de fleste steder indbyggede hvælvinger i kirkerne, hvorved eventuelle kalkmalerier i kirkeskibene naturligvis skjultes. Resterende romanske billeder må derfor, for flertallets vedkommende, søges på den såkaldte

triumfvæg, der adskiller kirkens kor og skib, samt i selve koret, og det kan ikke undgås at mange af malerierne er stærkt medtagne af tidens tand og flere steder overmalede i senere perioder.

I disse tider var Slesvig by begivenhedernes centrum, i hvis monumentale domkirke også de ældste

I Flensborgs Mariekirke finder vi endvidere over alteret et typisk dommedagsbillede fra gotikken. Verdensherskeren sidder på regnbuen med fredsliljen og domssværdet, mens Maria og Johannes knæler i bøn.

rester af romanske kalkmalerier i Sydslesvig skal søges. Også her er størsteparten imidlertid overmalede, således at der i dag kun ses de for den romanske periode så typiske kantdekorationer i tværskibets hvælvinger. Disse indramninger er i overensstemmelse med forbillederne meget rigt udførte, med ind-

viklede mønstre og borter og med en livlighed, der egentlig synes at måtte henføres til en senere tidsalder. Har man lejlighed til at sammenligne flere romanske billeder, vil man dog hurtigt opdage, at den tilsyneladende munterhed i udførelsen ikke skal tages som en afslappet indstilling til kunstarten. Ud-

smykningerne er, deres naturalistiske udseende til trods, meget regelbundne og ligesom de egentlige billedlige fremstillinger præget af en gennemgående stivhed og ubevægelighed.

Motivvalget i den romanske periode har som tidligere nævnt sit forbillede i den italiensk-byzantinske afbildingskunst, der afbildede romerkejseren siddende på en op-højet trone omgivet af sine hoffolk i et strengt ceremonielt mønster. Dette såkaldte »majestas domini motiv« er meget konsekvent overført til de romanske fremstillinger, hvor man ser Kristus eller Gud omkranset af helgener og apostle, eller måske blot af Maria og Johannes ledsaget af engle. Selve Kristusfiguren er gerne omgivet af en mandelformet oval, en mandorla, der fremhæver Jesus som verdens hersker, den hvorom alt samler sig.

Majestas billederne må i henseende til deres placering i kirken betegnes som en undtagelse fra reglen, idet de absolut ikke tjente menigheden til nogen glæde eller opbyggelse, da de mange steder var anbragt i koret eller ligefrem helt oppe i apsis, hvor det udelukkende var præsten, der havde en chance for at se dem, og det var endda kun under gunstige lysforhold. De var kun malede til Guds ære og repræsenterede således kirkens generelle anerkendelse af Hans herredømme på jorden.

Vi må antage, at også Slesvig Domkirke har rummet en majestatsfremstilling, men det er interessant at bemærke, at kalkmalerierne ikke

har haft eneret på dette motivvalg. Går vi et øjeblik uden for kirken, ser vi, at den berømte Petersportal, der omkranser den nuværende hovedindgang, i sin tympanon faktisk afbilder Kristus i sin majestas. Han omgives her, foruden af et alfa og omega, af de 4 evangelistsymboler for Matthæus, Markus, Lukas og Johannes. Sidefigurerne er de to apostle, Peter og Paulus, den første ved den fornemste side, højresiden, den anden ved venstresiden. Det rent ydre handlingsforløb skildrer Jesus, der overrækker Peter de himmelske nøgler og Paulus en skriftrulle, men set i en dybere sammenhæng symboliserer nøgleoverrækkelsen den gældende opfattelse, at kirken stod over staten, en opfattelse, som Augustin lagde grunden til i sit skrift: Guds Stat. Hvad skriftrullen angår, er en del af tegnene desværre ulæselige, men symbolikken må nok bestå i, at Paulus får til opgave at bekæmpe djævelen og alle hans gerninger.

Som biperson ser man en kronet herre, der rækker en kirkemodell op mod Gud, hvis hånd strækker sig velsignende ned fra Himlen. Her kan vi igen føre en parallel til tidens kalkmalerier, idet det mange steder var skik at male et stifterbillede, hvor man ser en standsperson, gerne den stedlige herremand, som oftest var den, der betalte kirken og udsmykningerne, overrække kirken til Gud, der med sin hånd velsigner den og menigheden. Et sådant stifterbillede kan man bl. a. finde i Fjenneslev kirke på Sjælland.

Slesvig Domkirke. Fremstillingen i Peterportalens tympanon er et sidestykke til de romanske kalkmaleriers majestاسبilleder.

Det bedste indtryk af, hvordan de romanske kalkmalerier har set ud, finder vi i den lille landsbykirke i Løjt, hvis renaissancebilleder bærer tydeligt præg af at være malede oven på allerede eksisterende forlæg fra den romanske periode, idet den meget stive, udtryksløse og skarpe figurtegnings som før nævnt er typisk for stilarten. En anden ting er, at billederne ikke som ellers i gotikken og renaissancen træder frem på en hvid baggrund, men befinder sig i gule, blå og grønne omgivelser, der er de foretrukne romanske farver. Hertil kommer, at Løjt kirke som en af de få har bevaret det flade romanske bjælkeloft uden indbygning af hvælvinger, hvilket yderligere sandsynliggør, at billederne, som er malet på den ene langvæg, oprindeligt har været romanske. Endelig må fremhæves, at malerierne, der tilsammen udgør

Kristi lidelseshistorie, fremstår i veritabel »tegnseriestil«, med to rækker over hinanden, hvilket næsten udelukkende var tilfældet i romanismen.

Hvad angår en nærmere gennemgang af malerierne i Slesvig Domkirke og Løjt kirke skal iøvrigt henvises til beskrivelserne under de følgende perioder, henholdsvis gotik og renaissance.

I midten af det 12. århundrede stod den romanske middelalderkunst herhjemme på sit højeste, men på dette tidspunkt, hvor det danske kongedømme endnu ikke havde frigjort sig fra vikingetidens lidt primitive mentalitet, havde man allerede under de sydlige himmelstrøg, hvor udviklingen var gået hurtigere, bygget prægtige katedraler i den stil, vi kalder gotik.

En ny opfattelse var nu påkrævet for at tilfredsstille de ændrede rum-

lige forhold, som indbygningerne af hvælvinger betød, og resultatet blev en frigørelse fra den faste og strenge romanske tradition. Billederne fik liv og bevægelse og den fantasifulde og frodige ornamentik blomstrede i takt med kunstnernes til tider noget tøjlesløse fortællelyst, der sine steder resulterede i billeder, der populært sagt »kunne få en sømand til at rødme«. Overgangen fra romanismen til gotikken blev således en glidende bevægelse fra det regelbundne, og måske kunstnerisk mere »perfekte«, til det meget naturlige og følelsesfulde.

EFTER ABELS DØD gled Sønderjylland i den kommende tid mere og mere bort fra Danmark, først under Abels søn Valdemar og dernæst under dennes broder Erik, hvem det lykkedes at hævde sin selvstændighed overfor den danske konge indtil 1272, da han afgik ved døden.

De sønderjyske hertuger befæstede i den følgende tid yderligere deres magtposition i landsdelen og deres herredømme blev understreget i 1313, da den danske kong Erik Menved efter mordet på hans fader, Erik Glipping i Finnerup lade afstod alt krongodset i Slesvig.

Sønderjylland var på dette tidspunkt langsomt, men sikkert på vej over på holstenske hænder.

Begivenhederne tog for alvor fart, da den rebelske kong Christoffer kom på den danske krone. Det lykkedes ham faktisk at køre riget så nogenlunde i sæk, idet han på

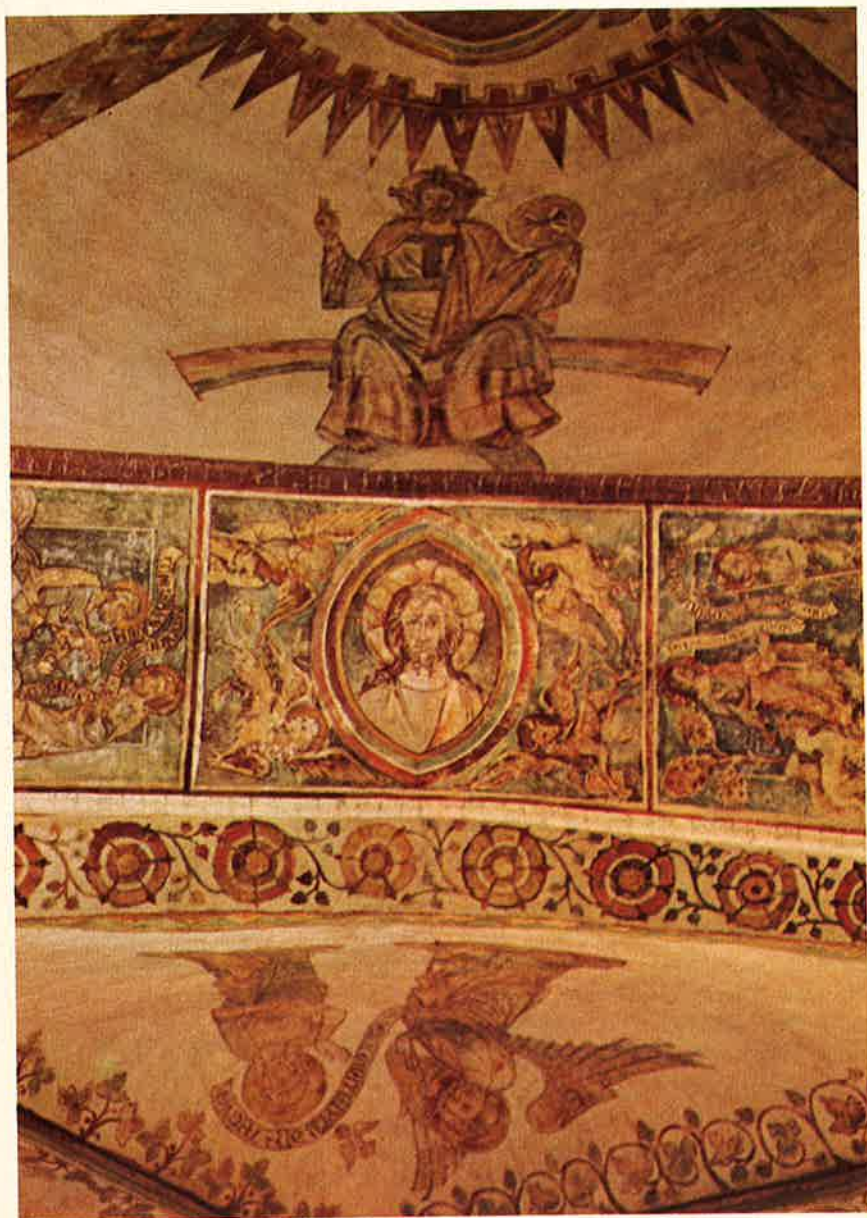
grund af pengemangel pantsatte størstedelen af Danmark til de to holstenske grever, Gerhard af Rendsborg (den »kullede« greve) og Johan af Kiel. At Sønderjylland på denne måde skulle forenes med Danmark igen havde ingen vel drømt om, men så galt gik det heldigvis heller ikke. Grev Gerhard havde også sit at slås med, og efter mange stridigheder, blev han i 1340 dræbt af den jyske lavadelsmand Niels Ebbesen.

I Danmark blev nu Christoffers søn Valdemar (Atterdag) konge, medens Abels sønnesøn, der også hed Valdemar, blev hertug i Sønderjylland. Ingen af disse herrer stod dog synderlig stærkt i landsdelen, og det lykkedes Valdemar Atterdags datter, den navnkundige dronning Margrethe den 1., ved forskellige diplomatiske manøvrer at sikre sig en række støttepunkter i Slesvig, hvoraf det vigtigste var Flensborg. Hendes pludselige død i 1412 bragte dog en ende på dette værk, for hendes efterfølger Erik gik anderledes drastisk til værks. Hvor Margrethe havde anvendt diplomati, brugte Erik magt, og følgen af hans ejderpolitik måtte blive en krig mod de holstenske grever. Kongen tabte og som konsekvens af sit nederlag forlod han i 1438 riget.

Hans efterfølger Christoffer af Bayern blev tvunget til at give afkald på de få områder, der var tilbage og i 1440 var Slesvig påny holstensk herredømme.

Men skæbnens veje er som bekendt uransagelige. Ved Christof-

Midterparti fra korbuen i Slesvig domkirke. Kristus i regnbueovalen omgivet af evangelistsymbolerne danner centrum for en række scener af Sct. Peters liv og gerninger.

I Humptrup Kirke finder man mange fine træskærerarbejder, bl. a. denne siddende Madonna med barnet, begge iført lange gevandter.

fers død i 1448 valgte man Christian (den 1.) til konge, efter man havde foretaget en forgæves henvendelse til hans morbroder, Grev Adolf, som på dette tidspunkt regerede i Sønderjylland. Ved dennes død i 1459 arvede Christian den 1. hertugdømmet, der således atter kom under den danske trone. Dette betød dog ikke, at Sønderjylland blev forenet med riget – faktisk var det det forenede Slesvig-Holsten, der nu blev tilknyttet Danmark i en ret så løs personalunion.

Christian den 1. fik sine problemer at slås med dernede, og det største fik han af sin egen dronning Dorothea, hvis erklærede mål var at sikre hertugdømmerne for den yngste søn Frederik. Sønnen Hans, der ved faderens død var anerkendt som tronfølger ville imidlertid ikke opgive sin arveret til Sønderjylland, hvilket medførte den ejendommelige situation, at man i 1490, da Frederik blev myndig, delte hertugdømmerne i to dele. Delingen varede i 33 år, og fik stor betydning ikke mindst i national henseende. Medens kong Hans og især hans søn Christian den 2. følte sig stærkt som danske, var og blev hertug Frederik tysksindet. Han styrede dog dygtigt og venligt, og det blev som bekendt ham, der besatte den danske trone efter Christian den 2. som Frederik den 1.

Såfremt Erik af Pommerns ejderpolitik havde holdt, er det sandsynligt at Rendsborg i dag havde indtaget Flensborgs plads som udflugtsmål for købelystne danskere,

og de, der bevæger sig så langt sydpå, vil nok mere være tilbøjelige til at besøge den store garnisonskirke fremfor den egentlig mere interessante Mariekirke, der i årene 1287–93 efter en brand blev genopført som en gotisk halkirke.

Her finder vi de ældste gotiske kalkmalerier i Sydslesvig. De kan dateres til omkring 1330, hvor den romanske stils karaktertræk, bl. a. den udmalede baggrund, helt var opgivet til fordel for udtryksfulde motiver, malet på en hvid flade. I koret ses, hvad der må betegnes som afløseren for fremstillingen af Kristus i mandorlaen, nemlig et billede af den opstandne Frelser, flankeret af Maria og Johannes, der knæler i bøn. Dette billede af Kristus som den opstandne og dømmende Herre er et meget yndet motiv, der, som det også senere vil fremgå, kan genfindes i mange andre kirker med større eller mindre variation. Udover det faste persongalleri, der omgiver Jesus, vil man som oftest også kunne se forskellige symboler hentet fra Åbenbaringsbogen, såsom fredsliljen og, som her, domssværdet i Jesu mund.

Udover dette maleri, ses også røverhelgenen Kristoforus med sin stav og barnet på skulderen. Kristoforus var ifølge legenden en røver, som omvendte sig til kristendommen, da han skulle bære Jesusbarnet over en flod, og ved den lejlighed opdagede, hvor stor en byrde det var at bære alverdens synd. Gengivelsen i Rendsborg svarer nøje til det billede, man danne sig af ham, som en stærk gammel mand, hvis bedrøvede øjne fortæller om det knæk, hans viljestyrke har fået. Man må her erindre sig, at for middelalderens katolske kirke spillede helgener og de dertil knyttede legender en lige så væ-

sentlig rolle som de evangeliske fortællinger.

Koret i Mariekirken indeholder desuden to engle, som der imidlertid ikke er grund til at dvæle ved i denne forbindelse, da de, i fuld overensstemmelse med tidens smag og arven fra den romanske periode, kun figurerer som pynt.

Inspirationen blev, på dette tidlige tidspunkt af gotikken, hentet fortrinsvis fra Tyskland og Nederlandene, men udviklingen forløb naturligvis kun langsomt. I overgangsperioden ændredes stilen gradvis, men billedrammerne, ornamentikken og for en del også farverne forblev egentlig romanske et stykke tid. Kristusfiguren i Rendsborg viser tydeligt denne overgang med sin gotiske streg, men romanske farvelægning, idet gotikken senere hen yndede gule og brune farver, og ikke, som tilfældet stadig er her, de romanske røde og blålige.

Omkring 1350 skete der så en stilændring inden for de gotiske kalkmalerier, idet vi nu bevæger os ind i den såkaldte højgotik. Inspirationen til denne malestil kom fortsat fra Tyskland og Holland, men til forskel fra de tidlige gotiske billeder synes de højgotiske malerier at være udført af fremmede kunstnere, idet de fremstår i fuldt færdig form, uden synderlig forbindelse med tidligere tiders udvikling. Baggrunden er også nu hvid, af og til udfyldt med stjerner og kraftigt farvede ornamenter bestående af geometriske mønstre, ranker og

blade. Personerne er om muligt endnu mere detaljerede og billederne stærkt kolorerede. De mange hvælvinger, som nu blev indbygget i kirkerne, medførte at hovedmotivet kunne fremhæves, medens bi-personer og attributter blev forvist til yderfligene. Hertil kom, at den hvide baggrund gav en udpræget kontrastvirkning til motivet, som herved yderligere kunne fremhæves.

SOM EKSPONENT FOR denne periode må først og fremmest nævnes Helligåndskirken i Flensborg. Denne kirke, der er hovedkirke for den danske menighed i Sydslesvig, må betegnes som en af de største søværdigheder i Flensborg. Den blev i sin tid bygget i forbindelse med et hospital, som husede både rejssende og syge, og den var et mødested for Kalendet, et gilde af gejstlige og lægfolk.

Kalkmalerierne her er nogenlunde samtidige med kirken, som er bygget i 1380'erne, og findes dels på nordsiden af skillevæggen i hovedskibet og dels i koret. Det er dog kun de førstnævnte, der er egentlig højgotiske, idet billederne i koret er ca. 25 år yngre, henimod sengotikken.

Hvad de højgotiske malerier angår synes motivvalget at være noget usammenhængende. Det første billede er en dommedagsscene, hvor man ser fårene blive skilt fra bukkene. Kristus er dommeren, og de frelste hentes ind i Himmelen

af Sct. Peter med nøglen, medens de fortabte føres til Helvede, hvor et skrækkeligt uhyre tager imod dem med åbent gab.

Det andet billede viser Kristi stamtræ, det såkaldte Jesse-træ. Navnet Jesse betyder ikke, som man kunne tro Jesus, men er en fordanskning af Isaj, som var kong Davids fader, og som her ses liggende under et træ med grene til højre og venstre. Andre fremstillinger lader direkte træet skyde op af Isajs bryst, hvilket måske mere illustrerer opfattelsen af Isaj som stamfaderen. På grenene sidder 12 mænd, der alle bærer inskriptionsbånd, som må antages at have båret navnene på Jesu forfædre. En lidt varierende opfattelse går dog ud på, at man har forvekslet navnet »Isaj« med »Isak«, således at mændene i træet skal symbolisere Israels tolv stammer.

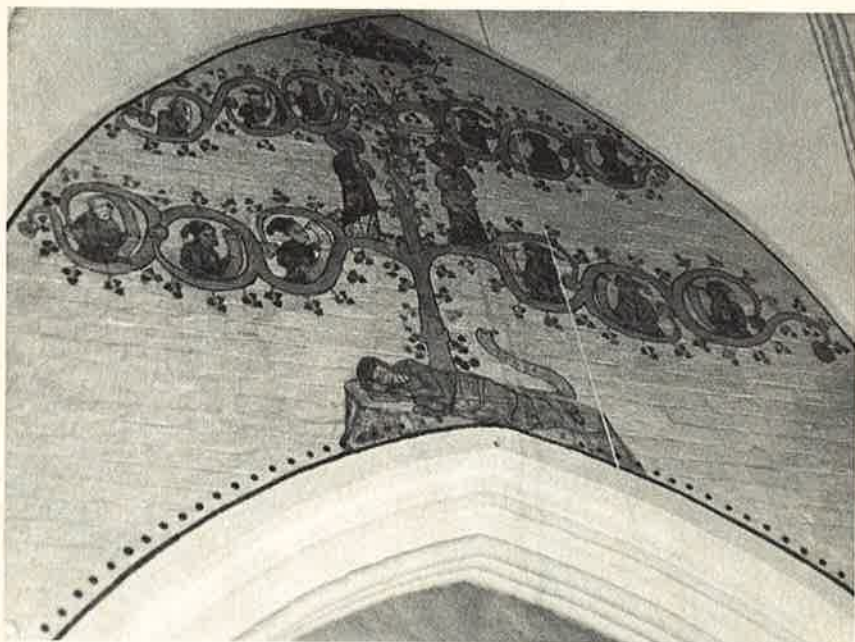
Det sidste billede i denne række forestiller et martyrium, der overgik biskop Erasmus, som i år 303 under kejser Diocletian først blev kogt i olie og derefter fik trukket tarmene ud af livet. Dette rædselsvækkende billede er, i overensstemmelse med bedste gotiske tradition, uhyre samvittighedsfuldt detaljeret. Man ser til overflod vindslen, som tarmene oprulles på, og kejseren, der roligt betragter optrinnet.

Malerierne i koret er som nævnt ikke højgotiske, men noget yngre, og der er desværre kun bevaret nogle få brudstykker. Man ser Kri-

Nordre halvdel af korbuen i Slesvig domkirke. Læg mærke til at de relativt små billeder er rigt detaljerede, hvilket vidner om de mange kræfter, der er lagt i udsmykningen af højkoret.

Helligåndskirken, Flensborg. Forudsigelserne i Esajas bog, 11. kapitel, »— men der skyder en kvist af Isajs stub«, danner grundlag for Jesu stamtræ.

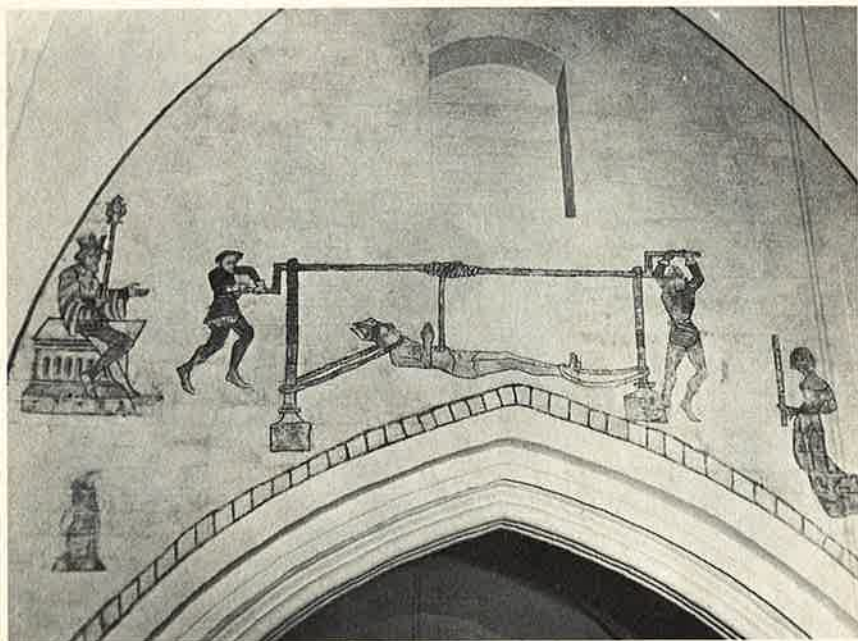
sti hovede med to engle samt de øverste partier af to uhyrer.

Er billederne i Helligåndskirken springende og usammenhængende i motivvalget, så er der i den anden af Flensborgs store kirker, Mariekirken, til gengæld tale om en hel litterær komposition. Kirken nævnes første gang i 1284, og de ældste bygningsdele, man i dag kan se, er de tre vestlige hvælvingsfag. Dens indhold af bemærkelsesværdige kunstgenstande er meget rigt, bl. a. kan nævnes alteret fra 1598, der er udført af billedskæreren Hinrich Ringerinck og maleren Johan van Enum samt døbefonten af bronze, støbt af flensborgmesteren

Michael Dibler. Endvidere bemærkes Hackes epitafium malet af Rembrandtteleven Hinrich Jansen.

Kalkmalerierne i det nordlige sideskibs hvælvinger danner, som før nævnt en sammenhængende billedfølge. Som vor barndoms billedbøger fortalte den hellige beretning, fortælles der her om tiden omkring Jesu fødsel og tidligste ungdom. Nu er det ikke meget, evangelierne beretter om denne periode, og for at få fyldt pladsen, har kunstneren da også medtaget hver enkelt detalje, ligesom han ikke har kunnet nære sig for at medtage enkelte figurer helt uden for sammenhængen.

Helligåndskirken, Flensborg. En frodig og grum fantasi lyser ud af dette billede af biskop Erasmus' martyrium. Motivet træder klart frem på den hvide, gotiske baggrund.

I kronologisk orden ser man først Mariæ Bebudelse, hvor englen fortæller Maria, at hun skal være moder til Guds søn. Man bemærker, at den hellige jomfru, i modsætning til evangeliets beretning, hvor hun nærmest bliver lamslået af skræk, her synes at tage situationen med ophøjet ro. På billedet overfor besøger Johannes Døberens moder, Elisabeth, der selv blev gravid ved en åbenbaring, Maria og Josef, hvilket har givet maleren lejlighed til i yderfligen at indskyde et billede af Johannes selv, omgivet af nogle mærkværdige dyr, som ganske givet trodser enhver anatomisk grundlov. Det er i det hele taget

karakteristisk for gotikken, at den ikke plages af hensyn til skikkelsernes naturtrohed, men sætter udtrykfuldheden i højsædet, hvilket til tider giver de underligste fremtoninger og helt umulige kropstillinger.

De to sidste malerier i rækkefølgen er helliget Jesus selv. Først hans fødsel i en krybbe, der, til forskel fra den evangeliske beretning, ikke ser så ussel ud endda, og dernæst i templet 12 år senere, hvor Jesus belærer de lærde herre.

Denne gennemgående placering af Jesus og den hellige familie i langt bedre sociale kår, end tilfæl-

Helligåndskirken, Flensborg. Dommedag er et hyppigt forekommende motiv, og traditionen tro gøres der mest ud af de fortabtes sørgelige skæbne (th. i billedet).

det var, må også siges at være typisk for gotikken, hvor opfattelsen af Jesus som en konge slog igenem i alle skildringer af ham.

I de sydlige skibshvælvinger har kunstneren imidlertid helt forladt de bibelske temaer og i stedet malet åbenlyst verdslige træk fra dagliglivet og figurer, der nærmer sig det groteske. Dette hænger nøje sammen med den kunstneriske frihed, der prægede gotikken, og som mange steder resulterede i kalkmalerier, hvis funktion som kirkedekoration kan være svær at forstå nu om stunder. Scenerierne og figurerne her er for så vidt »stue-

rene« nok – man ser bl. a. en jæger, der med en kølle står parat til at dræbe noget i retning af en overdimensioneret, haleløs kat – men disse verdslige fremstillinger kunne sine steder udarte til vulgære »drollerier«, som langt overskred sømmelighedens grænser.

Over alteret har vi sluttelig igen en dommedagsfremstilling, hvor Kristus sidder på regnbuen og dømmer de levende og de døde.

Billederne i Mariekirken er nogenlunde samtidige med Helligåndskirkens, men adskiller sig fra disse ved en større farverigdom, hvorfor man kunne vælge at henfø-

Madonna-billedet og de øvrige udsmykninger i Oversø kirke er udført i overgangstiden mellem gotik og renaissance, omkring 1500. Ranker og menneskehoveder er så småt begyndt at brede sig.

re dem under den sengotiske periode, der strakte sig fra omkring 1400 til 1525. Sådanne dateringer må dog altid tages med et vist forbehold, da grænserne også her er meget flydende. Eksempelvis finder vi i Oversø kirke billeder, der rent stilistisk er udpræget sengotiske, men som tidsmæssigt må høre hjemme i den efterfølgende renaissanceperiode. I koret her findes foruden forskellige menneskehoveder og blomsterranker, et velbevaret madonnabillede, der i tegningen må kaldes gotisk, men som i valget af den blå-grønne farve snarere leder tanken hen på renaissance.

Billedet er da også malet henimod slutningen af sengotikken, i 1497. I øvrigt vil Oversø kirke senere blive beskrevet mere udførligt.

Som sagt har kalkmalerierne i det hele taget ikke blot bibelske motiver, men også mere verdslige, og fælles for dem er, at de udover den rent kunstneriske oplevelse kan give os et billede af datidens mennesker og hverdag. F. eks. er det, hvad klædedragten angår, interessant at bemærke at selv om motiverne er gammel- eller nytestamentlige, så er påklædningen middelalderlig. Dette ses særlig tydeligt i Helligåndskirken, hvor Eras-

mus' bødler er iklædt samtidens korte overstykker og »gamachebukser« uden småligt hensyn til at forlægget er omkring 1000 år ældre.

Kalkmaleriernes mængde og kvalitet er, som det vil ses, varierende fra kirke til kirke, til dels afhængigt af hvad, der har været råd til og hvor meget, man har villet ofre det pågældende sted.

DET VIL DERFOR VÆRE et værdigt punktum for gotikkens billedkunst at slutte af med en omtale af Slesvig Domkirke, der er et veltalende vidnesbyrd om, hvorledes den katolske kirke forestillede sig en monumental udsmykning af en monumental domkirke. »Der Dom St. Petri« nævnes første gang som domkirke hos Saxo i 1134, men af den bygning, der engang stod, er kun rester tilbage. Som så mange andre domkirker er den ombygget mange gange i tidens løb, men generelt kan siges, at den gotiske kirkehal fremstår som et klart udtryk for den dobbelte tendens i perioden – højde og lys. Særlig i koret kommer dette princip til sin ret. Det høje og brede rum er opbygget i en let og enkel form, og takket være denne konstruktion tillader de store vinduer mængder af lys at strømme ind i rummet, selv om lyset dog dæmpes noget af glasmalerier i stærke farver.

Lige som selve kirkerummet således må siges at repræsentere højdepunktet af middelalderens bygningskunst, er også inventaret og

udsmykningen præget af mange fine kunstværker, hvoraf det størrelæde højalter er i særklasse. Det blev i årene 1514–1521 udført af den hannoveranske mester Hans Brüggemann og stod oprindeligt i augustinerklostret i Bordesholm, hvorfra det i 1666 blev overført til Slesvig Domkirke. Arbejdet er udført i egetræ og har, som det ellers er tilfældet med så mange ældre billedskærerarbejder, aldrig været bemalet, hvilket egentlig også ville have været synd.

Alteret fortæller Kristi lidelsehistorie, død, opstandelse og himmelfart, begyndende yderst på venstre sidefløj og med korsfæstelsen som det centrale midtpunkt, hvorover Maria står med barnet i solglansen. Når alterets fløje blev lukket, tildækkedes hele frelseshistorien, og kun dommedagsskildringen i det ydre rammeværk var da synlig. Øverst oppe troner verdensherskeren, flankeret af engle med marterredskaberne, medens to andre engle lidt længere inde blæser i basun til den store dom. Under disse ses Maria og Johannes, der knæler i forbøn for menneskene, som ses under den dømmende Kristus, i Adams og Evas skikkelser. Adam og Eva omgiver i øvrigt også Madonnabilledet længere nede, men her som de frie og naturlige mennesker, de var før syndefaldet.

Lidt ude af sammenhæng med dommedag ses kong David og Sibyllen på de to fritstående søjler på hver side af altret, og forneden er hostieskabet flankeret af gam-

Sankt Nikolaj Kirke, Egernførde. Årsløbet 1578 giver sig selv på dette billede af apostlen Johannes, som overlevede indtagelsen af slangegift.

Slesvig Domkirke. Denne vidunderlige heks sidder højt oppe i det nordlige sidekors hvælvinger, og var engang kun en lille del af »ondskabens hær«.

mel- og nytestamentlige nadverbil-
leder.

Af andre billedskærerarbejder i kirken må desuden nævnes den hellige Kristoffer, en af de 14 nødhjælpere. Den vældige, 6 meter høje egetræsfigur, som er placeret lige inden for Petersportalen, regnes i almindelighed også for at være udført af Hans Brüggemann, medens det udmærkede, gotiske værk forestillende de hellige tre konger ikke kan stadfæstes nærmere.

De billedlige fremstillinger i korets hvælvinger understreger det festlige i denne kirkehal, omkranset, som de er, af en rig og frodig ornamentik på ribber og buer samt i vinduesnicherne i apsis. Fornemst var naturligvis den østligste hvælving, hvor vi ser Kristus som verdensdommeren omgivet af Maria og Johannes, og med domssværdet i munden. Mod vest står apostlen Peter, medens røgelsessvingende engle udfylder de andre felter.

Den vestlige hvælving er forbeholdt Himmeldronningen – Marias kroning – og to helgener, hvoraf den ene i hvert fald forestiller den hellige Katarina, der i år 300 af kejser Maximilian blev kastet i fængsel, pisket og lagt på et marterhjul, som Gud imidlertid sønderbrød. Til sidst huggede man hovedet af hende. Hun beskytter de døende og de unge piger, og hun afbildes, som man også kan se det her, med sværd og marterhjul.

I fire af skjoldbuerne ud mod korets sideskibe lader det Gamle og det Ny Testamente deres veksel-

tale lyde. Scener af Kristi historie fra fødsel til korsfæstelse modstilles begivenheder fra det Gamle Testamente, endende med Isaks ofring, medens Frelseren efter Golgata står overfor Samsons bedrifter, der skulle føre tanken hen på den kommende Herre.

Noget helt for sig selv er de i de andre skjoldbuer afbildede mandlige og kvindelige hellige personer, 24 i alt, fremstillede som brystbilleder. De er yderst smukt udførte, men meget vanskelige at tolke nærmere.

Vi afslutter vandringen i koret med selve korbuen, hvor kirkens skytshelgen, Sct. Peter, er hædret med skildringer af hans liv og gerninger med Kristus i regnbueovalen omgivet af evangelistsymbolerne som det samlende midtpunkt.

Det må fremhæves, at koret så absolut er det rigeste, hvad angår kalkmalerierne i selve kirken. Der er dog ingen tvivl om, at også skibet har været udførligt dekoreret, men i dag kan kun skelnes Kristus på regnbuen i den østligste hvælving. Der er her sandsynligvis tale om rester af en dommedagsskildring. I det nordlige sideskib, over kong Frederiks gravminde, ser vi desuden rester af ondskabens hær i form af alskens fabeldyr, hvoraf dog kun to hekse mod øst og vest er tilbage.

Enhver ordentlig domkirke i de tider skulle have en overdækket »omgang«, således at man ved de hellige optog og processionser, hvor man skulle forlade kirken ad én dør for at vende tilbage gennem en anden, kunne vandre beskyttet mod vind og vejr. Som den eneste danske domkirke har Slesvig domkirke bevaret sin processionsgang kaldet »Svalen«, som man kommer ud i gennem det første sidekapel mod nord. Her finder vi en virkelig interessant billedserie fra højgotisk tid, idet der i 15 optrin fortælles om Jesu liv og død. Det skal her med det samme bemærkes, at Svalen i øjeblikket er under restaurering.

Når man kommer gående fra kirken ind i Svalen, er det mest praktisk at gå ned i bunden af gangen, for her begynder historien.

De første 6 billeder har med tiden omkring Jesu fødsel at gøre. Jesusbarnet ligger i sin krybbe og man ser de hellige tre konger komme ridende, aflevere deres gaver og tilbede Freiseren. Fra krybberum-

met ændres scenen nu til templet, hvor Jesus bliver fremstillet til omskæringen, hvilket svarer til vore dages dåbshandling. Kong Herodes, der var bange for konkurrence, forlangte alle drengebørn dræbt, og derfor gengiver næste billede barnemordet i Bethlehem, Josef og Maria var dog blevet advaret og man ser dem flygte til Ægypten.

Herefter springer vi 30 år i tiden. Jesus er blevet voksen og som indledning til hans gerning døbes han i Jordanfloden af Johannes. Dette billede falder dog ligesom ud af sammenhængen, eftersom de næste 6 billeder udelukkende beskæftiger sig med Jesu lidelse og død. I rækkefølge skildres tilfangetagelsen, hudstrygningen, vejen til korsset, selve korsfæstelsen, gravlæggelsen og opstandelsen. Endelig ser vi de tre kvinder, der kommer og finder graven tom.

Billedserien er således afsluttet, men i et åbenbart overskydende felt har kunstneren fundet det passende at udfylde pladsen med et billede af Marias død, som den er fortalt af helgenlegenden.

Udover denne beretning, som er malet på klostergangens væg, der desuden prydes af en dyrefrise, ses i hvælvingerne afbildninger af forskellige apostle, helgener og profeter.

Jeg må selvsagt, hvad angår Svalen, tage det forbehold, at resultatet af den igangværende restaurering jo indtil nu er ukendt; jeg har blot ment at burde medtage alle de billeder, som vides at have

prydet Slesvig Domkirke. Det er mit håb, at denne fremstilling giver et indtryk af, at kirken også hvad den billedlige udsmykning angår, har været en storslået gestus fra den katolske kirkes side.

DE FØLGENDE ÅR op mod reformationen blev stærkt præget af den katolske kirkes undergang og striden mellem lutheranere og katolikker. Klogeligt nok valgte kong Frederik den 1. officielt at holde sin stilling hemmelig, men overbevist katolik har han nok ikke været; faktisk beskyttede han Hans Tausen, og det nyttede ikke, at bispene skumlede – den eneste anden mulighed på den danske trone var Christian den 2., og ham var bispene endnu mindre glade for. Efter at have afslået et angreb fra Christian den 2. i 1531 døde Frederik den 1. imidlertid i 1533, og det satte bispene i et svært dilemma. Frederiks søn, hertug Christian, der i 1524 og 1525 havde fået overdraget Haderslev og Tørning amter, var efter skik og brug nærmest til tronen, men han var erklæret lutheraner og således ikke noget for bispene. Samtidig var byen Lübeck stærkt utilfreds ved udsigten til at miste sin handel med Danmark til fordel for konkurrenterne fra Nederlandene, og da de ikke fik den ønskede støtte fra Danmark, søgte de ved et kup at bringe Christian den 2. tilbage til magten, da denne stadig havde en del tilhængere blandt borgere og bønder.

Den lübscke hær fik i 1534 over-

taget over Sjælland og Skåne, men den kunne ikke forhindre, at adelen samledes i Jylland og valgte hertug Christian til konge. Nødtvungne bøjede bispene sig, og da Gustav Vasa sidst på året blandede sig i striden på Christian den 3.'s side, rædselsslagen ved tanken om Christian den 2. på den danske trone, samtidig med at den lübscke flåde blev slået til søs af den forenede svensk-danske, havde lübeckerne fået nok og sluttede fred i 1535. De københavnske tilhængere af Christian den 2. var dem, der holdt længst ud, men efter en sulteperiode overgav de sig i juli 1536. Reformationen kunne gennemføres.

I renaissanceperioden, der strækker sig fra 1525 til 1600 blev kalkmalerierne mere sjældne, og de billeder, der findes, kan ikke siges bestemt at være typiske for stilartern. Man kan dog generelt sige, at ornamentikken i denne periode blev meget udviklet på bekostning af de egentlige billedserier. Rankerne bredte sig overalt på hvælvingskapperne, og nogle af bladene blev erstattet af mandshoveder og dyreskikkelser, medens små dyr og fugle blev puttet ind bag slyngningerne. Farverne var rene pastelfarver – gule, grønne, tildels røde og blå.

Det er imidlertid en fejltagelse at tro, at reformationen medførte en reaktion mod udsmykning af kirkerne ligesom overkalkningen af en del af billederne ejheller skyldtes nogen lutheransk modvilje. Den skyldtes snarere smagsændringer og billedernes kvalitet. Der findes,

Her ses i nærbillede et par af de mandshoveder, der pryder hvælvingsfligene i Oversø kirke.

også i Sydslesvig, adskillige efterreformatoriske billeder.

På en strategisk vigtig position ved Trene å ligger Oversø kirke, der da også bærer præg af sin krigsmæssige betydning. Dens bastante kampestenstårn har været et udmærket støttepunkt og tilflugtssted for befolkningen, hvortil kommer at kirken er viet til Sct. Jørgen, der især er knyttet til vigtige vejpunkter og som var den helgen, de rejsende satte deres lid til.

Her finder vi, foruden det føromtalt madonnabillede og de udtrykfulde mandshoveder, der er malet omkring lyd- og lufthullerne,

et fornemt ægtepar, der står med hinanden i armen, omgivet af ranker og blade. Det er ikke noget bibelsk motiv, og det er sandsynligvis et portræt af den stedlige herremand og hans kone, altså et af de tidligere omtalte stifterbilleder. Den gavmilde giver har velsagtens krævet, at der blandt malerierne skulle kunne findes et minde om ham, men i de fleste tilfælde har donatoren dog måttet nøjes med et våbenskjold eller en indskrift, og ikke som her, et meget fint maleri.

Et andet eksempel på overgangstiden mellem gotik og renaissance finder vi i Flensborgs St. Johanneskirke, som er en romansk kampe-

Ud af renaissanceranker og -slyngninger træder dette ægtepar i Oversø Kirke. Der er sandsynligvis tale om en form for stifterbillede, der skulle minde om den glade giver af kirkens udsmykning.

I koret længst mod øst i Flensborgs Johanneskirke ses en såkaldt nådestol. Den majestætiske Gud på sin trone bærende et krucifiks.

stenskirke af samme type som Adelby kirke, der ligger lidt øst for Flensborg.

Her har rankerne fået lov at brede sig overalt i hvælvingerne, rundt om de egentlige billeder. Længst mod øst i koret ser vi en såkaldt nådestol, d.v.s. den tronende treenige Gud bærende et krucifiks og omgivet af engle i de andre felter. Dernæst følger udover evangelistsymbolerne, en dommedagsfremstilling med Jesus på regnbuen, men i dette tilfælde vises en lidt anden side af dommedag, end vi før har set, nemlig de døde, der skal stå op af gravene.

I de følgende fag er der billeder af forskellige apostle med skriftbånd, hvis tekst hentyder til trosbekendelsen og bagest i kirken under ordene: »Sanctam ecclesiam catholicam« ses en prædikende ulv i fåreklæder ligesom også en prædikende ræv dukker op under teksten: »remissionem peccatorum«, (syndernes forladelse). Dette noget respektløse indslag giver et udmærket indblik i tiden op til reformationen.

Ikke langt fra den dansk-tyske grænse ligger landsbyen Sdr. Løgum. Kirkens udsmykning må med det samme siges at være meget medtaget og til dels også overmalet, men renaissancetidens karakteristika, blomsterranker og sindrig ornamentik kan dog skelnes, ligesom det også er muligt at få et, dog lidt mangelfuldt indtryk af de øvrige afbildinger.

I kirkeskibets første hvælvingfag mod øst har et sengotisk domme-

dagsbillede indsnegret sig, men de resterende hvælvingfag indeholder udelukkende renaissancebilleder med motiver fra det ny Testamente. Som i Svalen i Slesvig Domkirke er det Jesu fødsel og hans lidelseshistorie, maleren har koncentreret sig om. Således vil man, når man bevæger sig ned gennem kirken fra koret, først se Mariæ Bebudelse og dernæst Jesu fødsel i krybben i Bethlehem. Så springer vi de sædvanlige 30 år til korsfæstelsen, opstandelsen og himmelfarten. Som en sjældenhed er slutelig også pinseunderet, hvor Gud gav mennesket sin Helligånd, medtaget.

Som et kuriosum kan nævnes en præstetavle, som med en barsk realisme, viser magtskiftet i landsdelen efter 1864. Under nr. 12 læses flg. tekst: »Jens Christian Emil Reimuth, født i Kiel d. 17. sept. 1818. Præst i Joldelund d. 23. jan. 1853. Kom til Sønder Løgum d. 16. maj 1858«. Og nedenunder: »21. april 1864 e n t l a s s e n.«

DE BILLEDER, som findes i kirken i Løjt har, som allerede nævnt romansk forlæg, men fremtræder i dag i renaissancedragt. De er malet ret sent i 2. halvdel af det 16. århundrede, og her er tale om udpræget tegneseriestil. I 9 scener skildres Kristi lidelseshistorie og de enkelte billeder forestiller fra venstre mod højre i to rækker følgende begivenheder:

Jesus og disciplene i Getsemane Have, hvor Jesus beder om, at

Den lille landsbykirke i Løjt har bevaret det flade romanske loft og de små rundbuede vinduer, og også kalkmalerierne, der er malet i tegneseriestil på væggen har bevaret den romanske stivhed i forlæget.

»denne kalk må blive taget fra mig.« Da man ikke brugte at skrive tekst på selve billederne, måtte dette anskueliggøres på anden vis, hvorfor man rent konkret valgte at afbilde et fint vinbæger – kalken.

Dernæst ankommer Judas med den romerske vagt og forråder Jesus med et kys og på de næste tre billeder ser man Jesus fremstillet for henholdsvis ypperstepræsten Kajfas, den galilæiske konge Herodes og landshøvdingen Pilatus. Hos Pilatus bliver dommen som bekendt afsagt og afstraffelsen kan

Løjt Kirke. Den tornekrone Jesus omgivet af romerske soldater med fine, formskårne renæssanceskægprydelser.

begynde. Romerske landsknægte med ondskabsfuldt forvredne ansigter pisker Jesus og giver ham tornekrone på hovedet for derefter at føre ham bort. På det sidste billede er Jesus på vej til Golgatha med sit kors.

Oprindeligt har der været et billede til, således at scenerierne fordelte sig med 5 i hver af de to rækker. På det tiende billede fandtes der før i tiden en skildring af korsfæstelsen, men det er senere overmalet med blomsterranker. Hvorfor ved man ikke – måske har scenen

En tidlig prøve på Egernførdes senere så berømte træskærerarbejder mangler ikke i Nikolaj Kirken, hvor dette fine lille relief hænger, forestillende tilbedelsen af Jesusbarnet. Udført omkring 1510.

været for brutal for de følsomme renaissancemennesker, eller også er det på et tidligt tidspunkt gået så meget i forfald, at man har været nødt til at male det over.

Sankt Nikolaj Kirke i Egernførde står i dag omtrent urørt siden det 16. århundrede, idet dog alteret af Hans Gudewerdt den Yngre er nyere, omkring 1640. Kirken er præget af de mange fortrinlige billedskærerarbejder, som det er naturligt for en by, der som Egernførde er berømt for sin træskærerkunst i 1600-tallet.

Kalkmalerierne i korets hvælvinger tager i en vis forstand tråden op fra Løjt kirke, idet vi her begyn-

der med Jesu opstandelse. Dernæst følger Himmelfarten og, som et indskud, forklarelsen på bjerget, hvor disciplene får et lille indblik i de himmelske tilstande. Man ser Moses og Elias siddende på hver sin side af Jesus.

Længere nede i kirken finder vi et usædvanlig klart og tydeligt billede af apostlen og evangelisten Johannes, Zebedæus' søn om hvem det berettes, at han blev tvunget til at drikke slangegift, men den gjorde ham ingen skade. Han afbildes sædvanligvis med giftbægeret og, som her, trædende på slangen. Dette billede bærer desuden årstallet 1578, der således klart daterer

Sankt Nikolaj Kirke, Egernførde. Motivet er her forklarelsen på bjerget, hvor Moses og Elias viser sig sammen med Jesus for de skrækslagne disciple, Peter, Jakob og Johannes.

kalkmalerierne i Nikolajkirken i Egernførde.

Mod slutningen af renaissanceen blev billederne mere forfinede og detaljerede. Fabulereysten ebbede ud til fordel for et større kvalitetskrav til de enkelte billeder, der ofte fremstår som »rigtige« malerier.

De to sidste kirker, der skal omtales, er eksempler herpå. Først Kosel kirke, der med sit runde kampestenstårn hører med til den gruppe af kirker i Sydslesvig (Oversø, Sønder Stabel m. fl.), man kan tænke sig har spillet en rolle i landeværnet, dog næppe mere end andre stærktbyggede stenkirker.

Kirken har i skibet bevaret sit

flade loft og kun i koret er indbygget hvælvinger, i hvilke vi da også finder de billedlige udsmykninger. I fine streger på en nøgen baggrund vises Jesu opstandelse fra graven, meget dramatisk skildret med Jesus som sejrherren, der fuldstændig løber de romerske soldater over ende. Herefter ses himmelfarten, hvor det eneste man ser af Frelseren, er benene og et sæt fodaftryk på klippen, der er omgivet af de forfærdede disciple. De to sidste billeder skildrer Jesu genkomst fra Himlen, omkranset af apostle og profeter, samt dommedag, hvor Kristus på regnbuen troner over de åbne grave.

Himmelfarten er i renaissancen et yndet motiv, som her i Sankt Nikolaj Kirken i Egernførde. Kravene til kvalitet og naturtrohed er tydeligvis blevet større, og stillen nærmer sig »rigtige« malerier.

Man kunne, hvad angår det 17. århundredes kalkmalerier, fristes til at overføre samtidens ellers anerkendte stilart, og benævne dem barokbilleder. I hvert tilfælde synes malerierne i Humptrup kirke at adskille sig så meget fra, hvad vi tidligere har set, at en anden betegnelse ville være på sin plads.

Også her er det flade loft beva- ret, men her er det selve væggene, der er udsmykkede med malerier udførte i rundbuerammer indenfor hvilke, klart adskilte scenerier er afbildet. Stilen er nærmest »for- nem« og giver udtryk for en udpræ- get visuel opfattelse, hvor der er taget tilbørlig hensyn til proportio-

ner og naturtrohed, uden at bevæ- geligheden og helhedsindtrykket dog er mistet.

Malerierne skildrer forskellige af- snit af Jesu liv, foruden en domme- dagsfremstilling og Paradisets Have på hhv. venstre og højre side af triumfvæggen, der adskiller koret og skibet. På nordvæggen ses i rækkefølge først Mariæ Bebudelse og herefter Jesusbarnet i en meget fornem krybbe med æslet og oxen, omgivet af Maria og Josef samt de hellige tre konger, alle i udpræget middelalderklædninger, der viser, at forestillingsevnen trods alt ikke rakte så langt. Det kan dog også tages som udtryk for en vis uvilje

Kosel Kirke. I dette billede af Himmelfarten, hvor man lige skimter Jesu ben og det nederste af hans kjortel, har maleren for anskuelighedens skyld afbildet et sæt fodaftryk i klippen.

mod at afbilde kongen og alherskeren Kristus i de efter evangelierne noget fattige omgivelser.

Nu følger sceneriet i Getsemane Have, hvor vi ser Peter med sværdet parat til at afhugge øret af den romerske soldat. Til slut ser vi Jesu fremstilling for Herodes og Pilatus.

Sine steder er kalkmalerierne her noget medtagne af tidens tand og bærer vidnesbyrd om ikke at have været udført så solidt som i tidligere tider. Hist og her ser det ligefrem ud, som om dele af bemalningen simpelthen er skallet af i flager. Dette er f. eks. tilfældet med billedet på sydvæggen, i hjørnet ved

prædikestolen, der derfor ikke kan bestemmes nærmere udover, at man ser en (kvinde)skikkelse sidende i meget fornemme omgivelser.

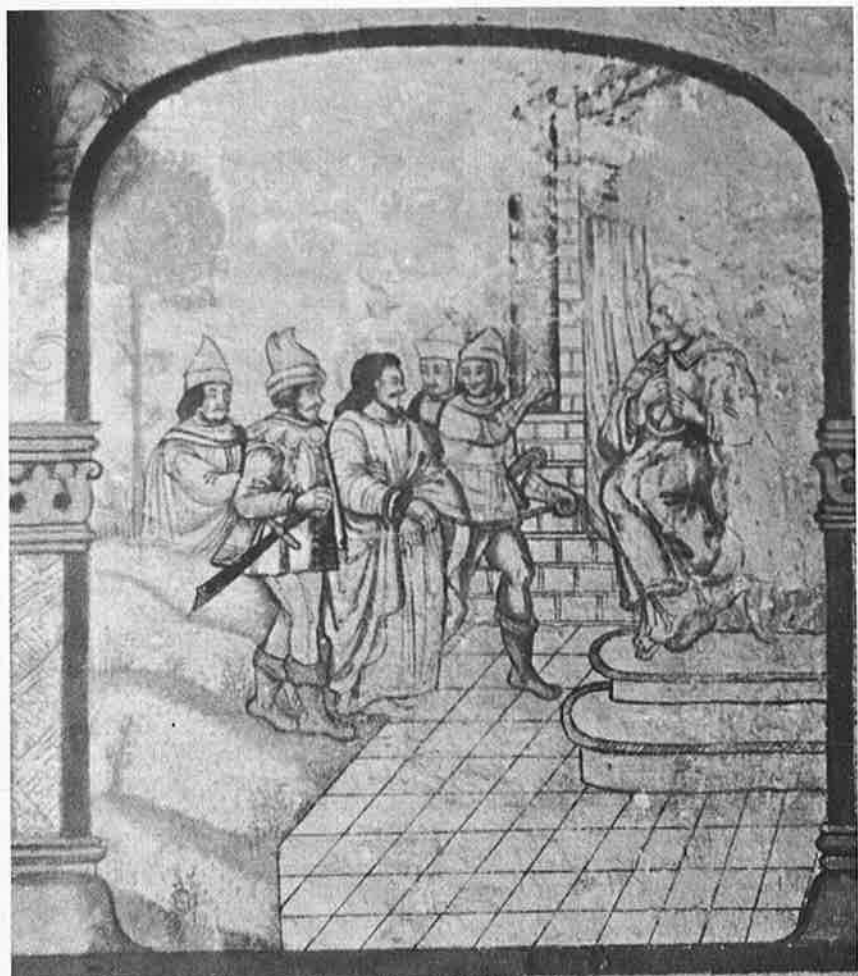
DET RELIGIØSE MALERI i kirkerne fortsatte efter reformationen endnu en tid. De yngste billeder, der kan betegnes som resultatet af en ubrudt linje fra romanismen, er malet omkring 1700 og er meget varierende i stil og indhold. Kalkmalerier blev simpelthen »umoderne«, og da mange desuden var snavsede og utydelige på grund af ælde, blev de kalket over. Omkring 1800 stod så-

I de sene renaissancebilleder i Humptrup kirke kunne man fristes til at tale om en slags »uægte« tegneseriestil, idet motiverne, der samlet danner en tidsmæssig rækkefølge, er klart adskilte af påmalede søjler. Her et krybbebillede.

Dise Hiltoriaheffte der Ehrbarre Mattheus Katt
Kirckgeschichtener Iho Grelsbill Vorehret Iho

Et påfaldende træk ved kalkmalerierne i Humptrup er, at maleren har forsynet de nytestamentlige personer med samtidens renaissancedragter. Her bliver Jesus ført frem for Herodes af soldater i »gamachebukser« og kravestøvler.

Die Historie des den Erbarre Peter Karstensen
tho Grelsbüll wörehret tho Gades Ehre

Johanneskirken, Flensborg. På dette dommedagsbillede har kunstneren formået at forene både de dødes opstandelse og selve dommen på den snævre plads, hvilket til dels er gået ud over detaljerne.

ledes de allerfleste af Danmarks kirker med hvidkalkede hvælvinger og vægge.

Først i nyere tid er interessen for de gamle dekorationer genopvågnet, og mange kunstnere har, ofte med held, enten opfrisket de eksisterende billeder eller malet nye, som f. eks. Joakim Skovgårds udsmykning af Viborg Domkirke. Også Nationalmuseets folk har udført et stort arbejde med konservering af hundredvis af malerier, og det er kendetegnet for moderne bevaringsforsøg, at man er i besiddelse af en stor pietetsfølelse for de gamle motiver, der, i det omfang det lykkes at fremdrage dem, står i deres originale form uden til- og ommalinger.

Vi har nu foretaget en lille rundgang til et udsnit af Sydslesvigs kirker med særligt henblik på kalkmalerierne, som ofte udelades i de fleste kirkebeskrivelser og i bedste fald kun gives en sparsom plads.

Det er mit håb, at den stigende interesse for kalkmalerier herhjemme også vil give sig udslag i en professionel gennemgang af sydslesvigske kirker, ligesom jeg håber, at flere og flere danske turister, der i mange tilfælde blot kører igennem Slesvig som et trin på vejen til de populære feriesteder, vil give sig tid til at besøge disse gamle danske kultursteder.

Skulle nogen få lyst til at vide mere om de danske kalkmalerier, kan jeg oplyse, at jeg under udarbejdelsen har støttet mig dels til de generelle dele af Niels M. Saxtorphs »Jeg ser på kalkmalerier« (Politikens forlag) og dels Gerard Franceschis »Kalkmalerier i danske landsbykirker«, hvis indledning indeholder en udmærket kunsthistorisk gennemgang. Ingen af disse værker medtager dog kalkmalerierne i Sydslesvig, hvorfor jeg har måttet støtte mig til egne iagttagelser i de enkelte kirker. Sådanne iagttagelser kan enhver foretage, og for en grænselands-interesseret må det være naturligt at begynde i det gamle danske område, hvilket hermed anbefales.

Grænseforeningens formand, fhv. kirkeminister, højskoleforstander Arne Fog Pedersen på sendemandsmødet i Nyborg oktober 1975.

Hvad skal vi med en Grænseforening?

– Formandsbetragtninger på sendemandsmødet i Nyborg oktober 1975 –

FOR EN MÅNEDSTID SIDEN var der passeret 30 år siden den anden verdenskrig sluttede ude i det fjerne Østen. I begyndelsen af august var de første atombomber blevet kastet i krig over Hiroshima og Nagasaki, og 2. september 1945 modtog den amerikanske general Mac Arthur om bord på slagskibet »Missouri« i Tokios havn de japanske regeringsdelegaters underskrift på det officielle overgivelsesdokument. Så var den anden verdenskrig – historiens hidtil største – endt. Den havde været nøjagtigt 6 år og een dag.

Det er altså i dette efterår kun 30 år siden, vi bag os havde en befrielsessommer med alle dens problemer og dens opgør.

Det var i majdagene i år kun 30

år siden, vi ved vor sydgrænse tog afsked med de sidste grønklædte hitlersoldater, efter at de i 5 år havde ligget som diktatorisk styrede besættelsestropper i vort land. Og vi har i de 30 år, der fulgte op til denne dag, oplevet en udvikling, som selv de mest fantasifulde vist ikke havde vovet at drømme om i 1945.

NÅR TALEN ER OM Danmarks forhold til omverdenen – specielt vore relationer hen over grænsen til vort naboland mod syd, Tyskland – så må især tre ting nævnes, som har kendetegnet denne 30-årige periode.

Vi oplevede lige efter 1945 2–3 år, der var domineret af den stær-

ke, og til dels uventede danske bevægelse i Sydslesvig, Knud Kristensens Sydslesvigspolitik, Englands forespørgsel til os, »Oktobernote« som Danmarks svar på den engelske henvendelse og flygtningeproblemet både i Danmark og Sydslesvig. Efterhånden kom så en omfattende privat og officiel støtte fra Danmark til alt dansk arbejde i Sydslesvig, i skole, kirke, biblioteksvæsen, presse, ungdomsarbejde, foreningsliv o.s.v., en dansk holdning, som der i helt overvejende grad har været politisk enighed om i det danske folk, fra højre til venstre side i folketingsalen.

Da debatten om Sydslesvigspolitikken var løjet af sidst i 40'erne, oplevede vi problematikken om dansk udenrigs- og forsvarspolitik, som over Hans Hedtofts forsøg på at nå til en nordisk løsning endte i Danmarks indmeldelse i N.A.T.O., og siden hen Vesttysklands optagelse i N.A.T.O. i 1955. – Kun 10 år efter Tysklands betingelsesløse kapitulation i ruinerne af det tredje rige var landet nu forbundsfælle med os om forsvaret for Vesteuropas frihed og demokrati.

Og endelig har vi senest for det tredje oplevet markedsproblematikken, de seks landes fællesmarked, dannelsen af EFTA, »de ydre syv«; og forrige år endte det i Danmarks tilslutning til det europæiske fællesskab fra 1. januar 1973, afgjort ved folkeafstemningen 2. oktober 1972.

Jeg nævner med vilje disse ting i refererende form og på dette sted uden personlig stillingtagen, men

alene som ting, der er sket, fordi jeg ved, at når det gælder de to sidste ting, N.A.T.O. og E.F., vil der være uenighed om løsningen også i vor forening, Grænseforeningen, og i denne forsamling.

Men jeg fremdrager dette begivenhedsforløb fra tiden efter 1945, fordi det er helt forståeligt, om mange på denne baggrund vil spørge, hvad vi overhovedet skal med en grænseforening i dag.

Der er jo ikke noget grænse-spørgsmål mere!

Og det, der skal ydes af støtte, må staten vel tage sig af.

Skatterne er store nok til at klare det.

Spørgsmålet er lige så ofte hørt, som det er skæbnesvangert, og det er lige så tidstypisk, som det er ufolkeligt.

Det hænger antagelig sammen med, at man hverken har gjort sig klart, hvem staten er, eller hvad fællesskab står for.

JEG FINDER, at man især i de seneste år oftere møder den betragtning, at staten er sådan en slags instans udenfor eller over eller ved siden af – evt. i modsætningsforhold til – een selv, til folket. Man synes ikke at gøre sig klart, at i et demokrati er folket og staten, eller Folketinget som bevilligende myndighed, identiske størrelser. Man kan i virkeligheden ikke stille andre krav til staten, end man stiller til sig selv, fordi kravet til syvende og sidst ender dér. Og hvis man synes, en opgave er no-

get, staten må tage sig af, så er det i sidste ende noget, man selv må tage sig af.

Og jeg finder, der især i de seneste år er blevet en efterhånden farlig kløft – ikke mindst på det grænsepolitisk område – imellem Folketinget som bevilgende myndighed og folket og dets medleven i disse bevillinger.

Der er, synes jeg, særdeles god forståelse hos folkets valgte repræsentanter i Folketinget for, at der syd for vor statsgrænse lever en dansksindet befolkning på størrelse med Bornholms, hos hvem der er en række skolemæssige, kirkelige, kulturelle og andre opgaver, der må løses. Men et Folketing kommer som bevillingsmyndighed i det lange løb til at køre tomgang, hvis det ikke har en folkelig opbakning bag det, man giver pengene ud til, i dette tilfælde omkring 100 mill. kr. om året.

Her finder jeg, store dele af det danske folk – men ikke det danske Folketing – svinger. Man tror, man bare kan skubbe opgaverne fra sig som noget »staten må tage sig af«, og som man kan klare over skattebilletten.

Man har ikke gjort sig klart, at den forpligtelse, staten tager sig på, har folket taget sig på. Og det er en udemokratisk, snæver og i ordets egentlige forstand provinsiel holdning til en af vore store folkelige forpligtelser.

Derfor er der måske mere end nogensinde brug for Grænseforeningen som en dansk forening på denne side af grænsen til at søge

at vække forståelse for nødvendigheden af, at det danske folk må leve med i, hvad staten bevilger penge til.

DET ER ikke mindst vigtigt at gøre ungdommen, de fremtidigt ansvarlige borgere her i landet, opmærksom på vort grænseland og dets krav på medleven. En sådan medleven og forståelse hænger sikkert sammen med oplysning, med viden. Oplysning og viden udspringer og udformes i høj grad i skoletiden, altså under skolegangen. Det er – for at sige det mildt – både uforståeligt og beklageligt, at nye undervisningsplaner lader til at byde på alt for få og små muligheder for virkelig historieundervisning og i den forbindelse også undervisning om Sønderjylland i fortid som i nutid. Det bør der rådes bod på. I Grænseforeningen vil vi gøre et forsøg.

I denne forbindelse skal man også nævne den børnebogs konkurrence, Grænseforeningen har udskrevet sammen med Gyldendal. Den skulle gerne virke med til at henlede de unges opmærksomhed på vort grænseland.

Grænseforeningen har naturligvis hele tiden været opmærksom på de problemer, der hænger sammen med ungdommens forhold. Vi er derfor også glade for, at man amtsvis har arrangeret orienteringsrejser til Sydslesvig.

Alt i alt skal disse bemærkninger understrege vore ønsker og bestræbelser for at opnå den bre-

deste forståelse og tilslutning fra hele det danske folk, unge som ældre.

Sammenligner vi dansk grænsearbejde med det tyske, har der til nu været en væsentlig forskel. Den opbakning, det tyske mindretal i Nordslesvig får fra de tyske grænselandsorganisationer, er væsensforskellig fra den, det danske mindretal får fra Danmark. Det er for det første i det store og hele kun i landet Slesvig-Holsten, at der overhovedet kommer et vist organiseret grænselandsarbejde til udtryk. Og den indsats, der ydes, er groft sagt baseret på statsbevillinger fra Bonn eller Kiel. De tyske eller slesvig-holstenske grænselandsorganisationer har et ganske andet officielt tilsnit end Grænseforeningen. Medlemmerne mangler stort set. Og dermed mangler de talrige og mangeartede personlige, menneskelige forbindelser over grænsen, som vi gennem vort foreningsliv har i glædelig stor målestok. Jeg tror bestemt, at det er noget, det tyske mindretal savner.

Vi skulle nødig i det danske grænselandsarbejde ende i »tyske tilstande«.

MEN JEG FINDER heller ikke, man har gjort sig klart, hvad ordet fællesskab står for.

Når det danske folk f. eks. nu siden 1. januar 1973 er med i et europæisk fællesskab, har jeg indtryk af, at mange mener, det i det lange løb må medføre, og vel også

skal tendere i retning af, at alle grænser efterhånden slettes, særpræg udviskes og folkelighed udvandes; for nu skal vi jo alle være europæere. Grænserne vil miste deres betydning, og en forening som Grænseforeningen kan godt lukke butikken.

Intet kan være mere misforstået.

Der er stor forskel på fællesskab og ensartethed.

Og hvis De i en national eller folkelig sammenhæng ville spørge mig, hvad det er at være europæer, så ville jeg ikke forbinde nogen mening dermed.

En sådan europæer ville for mig være et kønsløst, udflydende, anonymt og ligegyldigt væsen.

Jeg tror derimod, jeg kunne blive en god europæer ved at være en god dansker.

Og jeg tror, det beror på en total misforståelse af, hvad fællesskab er – her i Europa som andetsteds – hvis man deri lægger det, at en vis ensartethed efterhånden skal fremstå.

Jeg vil sige – tværtimod.

Fællesskab forudsætter netop forskel, særpræg og egenart.

Karen Blixen fortæller et sted i sit forfatterskab om, hvordan hun holder meget af at sidde og høre et stort symfoniorkester spille. Der opstår en fin harmoni derved, at musikernes instrumenter er så forskellige.

En kontrabas er f. eks. et herligt instrument, siger hun, et orkester af 100 kontrabasser ville være en rædsel. Det ville slet ikke være et orkester, det ville bare være en

masse. Alt samvirke ville være håbløst – just fordi de er så ens.

Jeg tror, det samme gælder for alt samvirke mellem folkene hen over grænserne. Fællesskab og harmoni kan kun opstå, hvis folkeligt særpræg bevares.

NÅR VI om nogle måneder skriver 1976, har vi genforeningen i 1920 56 år på afstand.

Det vil sige, at Nordslesvig siden genforeningen har været under dansk styre i lige så lang tid, som denne landsdel var under preussisk regimente fra 1864 til 1920.

Der er i denne tid foregået en rig økonomisk og erhvervmæssig

udvikling i Sønderjylland. Men når man som jeg har levet her i landsdelen i en årrække, har man heller ikke kunnet undgå at notere, at igennem alle årene, der er gået siden 1920, er Nordslesvig også efterhånden blevet dansk i den forstand, at mangt et farverigt særpræg og grænselandets særlige tone er forsvundet eller er ved at forsvinde. De fleste af de stoute og selvhjulpne typer, der i fremmedherredømmets år var formet under den nationale kamp og dysten for ret til frihed, ligger nu i deres grav.

Sønderjylland 56 år efter afstemningen i 1920 er ved at blive et almindeligt stykke Danmark som Vendsyssel og Sjælland, og søn-

derjydsk og kongerigsk ungdom kører i dag over den »sorgomsuste Kongeå« som de kører over Skjernåen og Susåen. – »Åh, var det forresten ikke her, der engang var en grænse?«, spørger de.

Et afsnit af denne landsdels særlige historie er ved at løbe til ende. Dramatiske begivenheder og omtumlede skæbner er ved at blive historie.

De yngste, der som 20-årige stemte 10. februar 1920, har forlængst passeret støvets år.

Tiden rider hastigt, og selv de ondeste sår læges.

Genforeningen er i sit forløb ved at være fuldbyrdet.

Men det var vel trods alt det, de gamle kæmpede for.

OG SÅ MÅ VI til sidst i samme åndedrag erindre, at når nordslesvigerne om nogle måneder har levet lige så længe under dansk styre – 56 år – som i sin tid under tysk, så har de danske sydslesvigerne i samme tid levet under tysk styre i to gange 56 år.

De har levet med sammenbruddet efter første verdenskrig, med Weimar-republikken forhåbninger, med Hitler-styrets trusler og ufrihed, med anden verdenskrigs umenneskelighed og sorg og lem-læstelse og med en ny efterkrigstids håbløshed.

Jeg har i Nordslesvig undertiden mødt en mærkelig dobbelthed i vurderingen af den danske status i 1920. Jeg har hørt de gamle sige: Danskheden havde aldrig stået

stærkere end i 1914, og så citerede de gerne H. P. Hanssens ord fra årsmødet i Haderslev, hvor han til-råbte preusserne, at de kæmpede en kamp imod 1000 år.

Men jeg har også hørt dem, der sagde: »Genforeningen i 1920 kom i yderste time. Vi havde ikke kunnet ret meget længere«. – Det er begrænset, hvor længe en sådan folkelig nationalitetskamp kan føres.

Og når mit blik så går over grænsen til det danske mindretal i Sydslesvig i dag, da de to gange 56 år er ved at være løbet til ende, så ser jeg, at børnetallet i de danske skoler i den sidste halve snes år er vokset med 50 pct., at Duborgskolen står foran en kæmpeudvidelse, at flere af de store skoler er ved at sprænges. Jeg ser, at Sydslesvigsk Forening melder om fremgang i medlemstallet sidste år på 232, at det danske bibliotek i Flensborg er byens største; jeg ser, at ungdomsarbejdet blomstrer som sjældent før, og at landdagsmand Karl Otto Meyer, som de fleste havde dømt til politisk død og undergang, i april blev sikkert genvalgt til Landdagen med næsten 1000 stemmers fremgang – – alt sammen efter to gange 56 års fremmedherredømme.

Det er mærkeligt.

Det er næsten uforståeligt.

Som rigsdansker vil jeg sige, det er ufortjent.

Hvis der er nogen, der svigter i dag, er det i hvert fald ikke sydslesvigerne – – så er det snarere det danske folk.

Grænseforeningen 1974-1975

– Af kontorchef O. M. Olesen –

På sendemandsmødet den 4. og 5. oktober 1975 på »Nyborg Strand« mødtes omkring 250 repræsentanter for enkeltforeninger, hovedstyrelse og udvalgsmedlemmer med gæster fra Danmark og Sydslesvig.

På sendemandsmødet valgtes landsretssagfører E. Friehling, København, til 1. næstformand og fru Ingeborg Heick, Viborg, til 2. næstformand.

Medlemmerne

Grænseforeningen har 215 tilsluttede enkeltforeninger med et samlet medlemstal på omkring 75.000, altså en lille nedgang i forhold til året før.

En særlig oplysnings- og hvervekampagne på Fyn er afsluttet. Der blev nytegnet 1600 medlemmer, men kampagnens største resultat må søges i oplysningsvirksomheden. En tilsvarende kampagne planlægges i Nordjyllands amt i 1976.

Man har gennemført dels en række organisatoriske og informatoriske amtskursus, dels et almindeligt grænselandskursus på Jarpplund Højskole.

Der forberedes en almindelig foreningshåndbog med praktiske oplysninger. Også en pjece om den kommende fritidslovgivning er på tale.

I Ribe og Roskilde amter udgives særlige amts-medlemsblade. Hovedstadens Grænseforening udsender et lille medlemsblad, og Sønderjydske Forening for Gentofte Kommune udgiver tidsskriftet »Grænsen«, der også benyttes som medlemsblad i andre foreninger.

Virksomheden

Gennem Oplysningsudvalget har man medvirket til en nyordning af Sydslesvigsk Pressetjeneste. Desuden har man beskæftiget sig med udgivelse af lejrskolemateriale og i det hele taget skoleundervisningsmateriale, noget man kun delvis har behandlet færdigt, men der er noget i gang. Med henblik på ændringerne i skolernes nye undervisningsplaner arbejder man med forslag til at indpasse grænselandsstof – historisk som aktuelt – i undervisningsplanerne. I samarbejde med Danmarks Bibliotekscentral og Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig er der udgivet en oversigt over nyere grænselandslitteratur.

I en række amter har man arrangeret ungdomsrejser til Sydslesvig. I øvrigt har man forbindelse med »Tjæreborg-Rejser« for at søge tilrettelagt forskellige færdigpakkelejrskolerejser og andre rejser til Sydslesvig.

Gyldendals og Grænseforeningens konkurrence om den bedste

børnebog 1975, der blev udskrevet 1974, er nu afsluttet, og prisuddeelingen fandt sted i oktober.

En ny udgave af turispjecen »Kend landet – Syd for grænsen« udkom i foråret 1975. Den indeholder foruden en række praktiske oplysninger også forslag til 10 ture i Sydslesvig.

Dybbøldagen 1974 nåede i indsamlingsresultat bortset fra lige godt 1000 kr. op på en halv million kroner. I 1975 passerede man den halve million og nåede godt 510.000 kroner.

Det sønderjydske Lotteri 1974 fik solgt 585.000 af de 600.000 lodsedler. Overskuddet blev 589.667,80 kroner, der anvendtes til Husumhus, foreningscentret i Engelsby, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig og enkeltforeningernes venkskabsarbejde. I 1975 blev lotteriet helt udsolgt.

I Sydslesvig har man fortsat støttet det landbrugsfaglige arbejde under Fælleslandboforeningen for Sydslesvig med 5 konsulenter. Og man driver fortsat gården »Røhsminde«.

Økonomi

Regnskabet 1974-1975 balancerede med kr. 18.305.831,85 og udviste et driftsunderskud på kr. 69.949,40. Balancen udviste kr. 9.096.920,26 og kapitalkontoen en negativ saldo på kr. 484.234,10. Grænseforeningen råder over legater til et samlet nominelt beløb på kr. 7.426.175,52. Legatkapitalen er bl. a. ved arv forøget med næsten 1 million kroner. Grænseforeningen

har til kulturelle formål i Sydslesvig formidlet statsbevillinger på i alt næsten 15,5 millioner kr. Selv har Grænseforeningen til direkte grænse-landsformål kunnet yde godt 1,3 millioner kroner.

Lovændringer

På sendemandsmødet 1975 blev der vedtaget forskellige lovændringer med organisatorisk sigte.

Grænseforeningens ledelse

Grænseforeningens ledelse udgøres af en hovedstyrelse med repræsentanter for enkeltforeningerne og en række personligt indvalgte medlemmer fra forskellige dele af det danske samfund.

Grænseforeningens formand er fhv. minister, højskoleforstander Arne Fog Pedersen, 1. næstformand er landsretssagfører E. Friebling og 2. næstformand er fru Ingeborg Heick.

Hovedstyrelsens arbejde er organiseret gennem en række udvalg, legatbestyrelser m.v.

Grænseforeningens kontor ledes af kontorchef cand. jur. O. M. Olesen. Landssekretær er Fr. Rudbeck.

Grænseforeningens adresse er Peder Skramsgade 5, 1054 København K – telefon 01-11 30 63.

Grænseforeningen administrerer også Dybbøldagen, Det sønderjydske Lotteri og Komiteen for slesvigske Børns Ferierejser.

Grænseforeningens formål er at virke til støtte for danske interesser i Sønderjylland, særlig syd for grænsen.

Forstander Niels Bøgh Andersen, dansk inspirator i Sydslesvig i en menneskealder, som i 1975 er trådt ud af aktivt foreningsarbejde.

Sydslesvigs danskhed 1975

– Af redaktør K. Grage –

DER GÅR EN BØLGE af dansk optimisme hen over Sydslesvig. De danske sydslesvigere har god grund til at være optimistiske på baggrund af et godt overstået landdagsvalg, den fortsatte stigning i de danske skolers elevtal, stabiliseringen af Sydslesvigsk Forenings medlemstal og tilslutningen til det danske ungdomsarbejde. Og det er værd at bemærke, at denne positive udvikling har fundet sted til trods for, at en lang række aktiviteter syd for grænsen er blevet hårdt ramt af sparekniven.

Resultatet af landdagsvalget den 13. april 1975 er dobbelt glædeligt. Det væsentligste er naturligvis, at det danske mandat i Kiel er sikret for yderligere fire år. Sydslesvigerens repræsentant, chefredaktør

Karl Otto Meyer, kan altså fortsætte sit virke til gavn for den danske befolkningsdel samtidig med, at han i særlig grad varetager landsdelen Sydslesvigs tarv. Men samtidig har man lov til at glæde sig over den solidaritet, de øvrige danske organisationer under valgkampen udviste overfor Sydslesvigsk Vælgerforening, det danske parti. Uden denne støtte var det danske mandat muligvis gået tabt.

SSV kunne generobre mandatet med 20.703 stemmer, en fremgang på 983 i forhold til landdagsvalget i 1971. Og trods en større valgdeltagelse kunne partiet holde sin andel på 1,4 pct. af samtlige afgivne stemmer i Slesvig-Holsten. Ganske vist er der tale om en nedgang i det danske stemmetal i forhold til

kommunalvalget året før, da der på de danske lister blev afgivet ialt 22.367 stemmer. Men erfaringerne fra de foregående valg viser tydeligt, at SSV altid står stærkest ved kommunalvalgene, der jo ikke i den grad som landdagsvalgene er præget af konfrontationen mellem de to tyske mammutpartier CDU (de kristelige demokrater) og SPD (socialdemokratiet).

Solidariteten overfor SSV er et udtryk for, at alle danske organisationer nu har erkendt, at kun en dansk landdagsmand i Kiel er i stand til at skaffe de bevillinger fra delstaten Slesvig-Holsten, der er nødvendige for at sikre de danske institutioners fortsatte drift. Man er blevet klar over, at der ikke kan ventes større støtte fra de tyske partier.

Styrkeforholdet i den nye landdag, hvor regeringspartiet CDU kun råder over et enkelt mandat mere end de tre oppositionspartier SPD, FDP (de frie demokrater) og SSV tilsammen, har forbedret SSV-repræsentantens position ganske væsentligt. Der skulle således være en reel chance for, at det danske parti kan få gennemført flere af sine forslag i landdagen, end det var tilfældet i perioden 1971-74. Foreløbig arbejder SSV i landdagen på at få afklaret spørgsmålet om bevilling af et byggetilskud til udvidelse af Duborgskolen i Flensborg samt et kørselstilskud til danske skoleelever. Begge ansøgninger blev i den gamle landdag afvist under henvisning til delstatens vanskelige finansielle situation.

At SSV nu allerede for anden gang har kunnet øge sit stemmetal i forhold til det forudgående, tilsvarende valg, betyder en vældig opmuntring for danskheden og passer godt ind i det sydslesvigske helhedsbillede. Efter at andre arbejdsgrene, først og fremmest skolelærernes og ungdomsforeningerne, længe har haft talmæssig fremgang, er den nu også slået igennem på den politiske sektor.

Men næste landdagsvalg – i 1979 – imødeses allerede med en vis frygt i danske kredse. I år kunne SSV sikre sig mandatet med en margin på knap 700 stemmer mellem sit stemmetal og det, der var nødvendigt for at få et mandat. Næste gang kan mandatet på grund af tysk stemmetilvækst i de holstenske industriområder let blive dyrere, og kan SSV da ikke mønstre det nødvendige antal stemmer, vil partiet have udspillet sin rolle på den landspolitiske scene.

Det er på denne baggrund, man skal se de forslag, der har været fremme om, at SSV ikke mere skulle deltage i landdagsvalgene. Forslagsstillerne mener, at partiet i stedet skulle opfordre sine vælgere til at stemme på det af de tyske partier, der vil strække sig længst for at opfylde ønsker fra det danske mindretal. Helt bortset fra, at det givetvis ville få konsekvenser ved kommunalvalgene, hvis SSV ikke mere deltog i landdagsvalgene (det er allerede tilfældet ved forbundsdagsvalgene), er partiets chancer i 1979 slet ikke så dårlige endda. Blandt de faktorer, der vil

Landdagsmand Karl Otto Meyer fotograferet under valgkampen frem mod landdagsvalget den 13. april 1975.

spille en rolle, vil valgdeltagelsen nok være den afgørende. Jo lavere valgdeltagelsen bliver, jo større chance har det danske parti generelt.

Under alle omstændigheder må det danske parti nu lægge sig hårdt i selen, hvis Kiel-mandatet skal kunne bevares efter 1979. Her vil et større politisk oplysningsarbejde absolut være nødvendigt. Differencen mellem de danske stemmetal fra 1974-valget og landdagsvalget i 1975 viser klart, at der stadig findes reserver for SSV, såvel inden for de danske foreninger som i kredsen af sympatisører. Karl Otto Meyer har da også været inde på, at det ikke er urealistisk at antage, at det danske stemmetal ved kommunalvalget i 1978 kan øges til ca. 23.000, mens det ved landdagsvalget året efter skulle være muligt at opnå ca. 21.500 stemmer.

For at få mere tid til det krævende landdagsarbejde har K. O. Meyer efter 15 års energisk indsats nu trukket sig tilbage som SSV's landsformand og er blevet afløst af skoleinspektør Gerhard Wehlitz, Kappel, 53 år. Wehlitz er en erfaren og dygtig politiker, der sikkert vil tilføre det danske parti nye impulser, uden at man dog skal vente nogen egentlig kursændring.

ET AF DE MEST markante træk i udviklingen er, at det omsider er lykkedes at standse nedgangen i Sydslesvigsk Forenings medlems-tal. Efter at de danske sydslesvige-res kulturelle hovedorganisation i

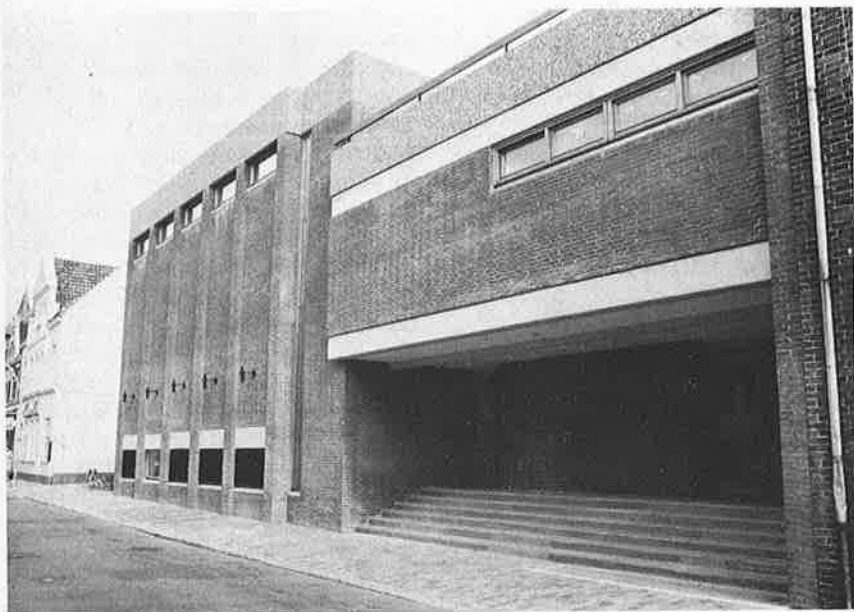
samfulde 26 år har måttet melde om et stadigt vigende medlemstal, er der nu tale om en beskeden fremgang. Organisationens medlemstal var pr. 1. januar 1975 opgjort til 21.420, et plus på 232 i forhold til året før.

Men Sydslesvigsk Forening er ikke kommet sovende til dette resultat. Det skyldes energiske hvervekampagner inden for de enkelte amtsafdelinger. Langtfra alle danske unge søger automatisk optagelse i organisationen, når de fylder 15 år, og i øvrigt har mange sydslesvigere den indstilling, at det må være nok, når de står i en dansk forening, om det så er en idrætsklub eller en husmoderforening.

I alt kunne SSF notere 1.407 nyoptagelser mod 1.195 året før. Heraf tegnede Flensborg by sig for 811. Tallet viser, at det efterhånden er lykkedes at forbedre kontakten ud til grænsebyens danske, efter at man længe har haft problemer på dette område.

Spørgsmålet er så om stabiliseringen kan holde. Her må man se i øjnene, at organisationen stadig har en talmæssig overvægt i årgangene fra 60 år og opefter. Det betyder, at man i de kommende år må regne med en forholdsvis stor afgang på grund af dødsfald. Samtidig er tilgangen af unge dog stigende, og alt taget i betragtning skulle der være udsigt til, at der i endnu nogle år kan tales om minimale stigninger i medlemstallet.

Generationsskiftet er nu gennemført i Sydslesvigsk Forenings ledel-

se. Efter næsten en menneskeal-
ders dygtig indsats i danskhedens
tjeneste har fhv. højskoleforstander
Niels Bøgh Andersen, Jaruplund,
67 år, følt, at tiden er inde til at
sige stop. Som en af de mest mar-
kante skikkelser i grænselandet har
han været en kilde til stadig inspi-
ration i Sydslesvigsk Forenings ar-
bejde. Hans efterfølger som næst-
formand blev skoleleder Gerhard
Ernst, Husby, 44 år, en af de yngre
organisationsfolk, som man har lov
at vente sig en del af. Formand er
fortsat skoleleder Ernst Meyer, Me-
delby, 49 år.

Trods sparetider har Sydsles-
vigsk Forening i samarbejde med
Grænseforeningen kunnet realisere
et stort projekt i marskbyen Husum.

Efter en ventetid på mere end 25 år
kunne man her den 10. oktober
indvi et dansk kulturcenter i forbin-
delse med det bestående forsam-
lingshus Husumhus. Byggeriet har
kostet 5,4 mill. kr., men pengene er
givet godt ud. Samtidig med, at eg-
nens danske omsider har fået rå-
dighed over en større sal (med
plads til 370) til kulturelle arrange-
menter, har man fået mulighed for
at indbyde tyske naboer og gøre
dem interesseret i dansk kultur i
form af symfonikoncerter og teater-
forestillinger.

I sammenligning med de ca.
2.000 sydslesvigske ferieborn, som
hver sommer tilbringer ferien i
gæstfri hjem i Danmark, er de 115
københavnske ferieborn, som sid-

ste sommer inviteredes til Sydslesvig, en beskeden tak. Men tallet, der i øvrigt er steget gennem de senere år, viser dog, at sydslesvingerne er indstillet på at gøre gengæld. I det hele taget kan der i de danske foreninger spores en tiltagende tendens til at klare de foreliggende opgaver ved egen hjælp og uden at man behøver at belaste den danske stat.

EN VÆLDIG AKTIVITET præger nu som før arbejdet i Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger, der omfatter 62 enkeltforeninger med tilsammen 8.354 medlemmer. Der arbejdes dygtigt både i bredden og i dybden, måske med lidt rigelig overvægt på idrætssektoren.

Endnu i år er rammerne om dette vidtforgrænnede ungdomsarbejde blevet forbedret med indvielsen af et nyt fritidscenter i Flensborg-forstaden Engelsby. Centret indgår som et led i projektet Foreningernes Hus, og SdU's ledelse vil sikkert drage et lettelsens suk over, at byggeriet, der undervejs har mødt mange vanskeligheder, er blevet færdigt.

Det begyndte med, at Bonn lovede at give en bevilling på 700.000 D-mark til byggeriet. Kompetencestridigheder mellem to ministerier medførte imidlertid, at bevillingen blev nedskåret til 400.000 D-mark. Da heller ikke landsregeringen i Kiel så sig i stand til at skaffe dækning for det manglende beløb, måtte man skære ned i projektet og

søge om en merbevilling fra den danske stat.

Driften af det nye hjem kommer dog ikke til at betyde en merbelastning for den danske stat. Efter påbud fra statens seks mands-udvalg er et andet af de danske fritidshjem i Flensborg, der havde lokaler i en lejet bygning på Stuhrsallé, blevet nedlagt. Det gav anledning til betydelig uro hos forældrene til de børn, der kom her. Siden er det dog lykkedes SdU at træffe en ordning, hvorefter man lejer et lokale af Dansk Skoleforening for Sydslesvig, der har overtaget bygningen. Her videreføres nu et reduceret fritidshjemsarbejde med 20 børn.

Samtidig har SdU kunnet færdiggøre en anden byggeopgave, nemlig moderniseringen af et kursus-hjem i Hørnum på sydspidsen af øen Sild. Det er dansksindede unge fra øen, der i deres fritid har ombygget en ældre skolebarak, som også benyttes som forsamlingshus af stedets danske. Arbejdet er muliggjort af en bevilling på 50.000 kr. fra Århus amt, og hjemmet skal stå til rådighed for unge fra begge sider af grænsen.

Sammenslutningens medlemmer har lov at være lidt stolte af, at det i 1974-75 lykkedes dem at øge deres egne ydelser til 730.848 D-mark (1,7 mill. kr.). Ved siden af dette beløb tager de tyske tilskud på ialt 262.714 D-mark (ca. 600.000 kr.) sig ret beskedne ud.

Med skoleleder Heinrich Schultz, Garding, på formandsposten gør SdU sig stærkt gældende inden for det samlede danske organisations-

Sydslesvigsk Vælgerforenings nye formand, skoleinspektør Gerhard Wehlitz, takker sin forgænger, landdagsmand K. O. Meyer for god indsats.

arbejde. Således har SdU fremsat forslag om en reorganisering af Det sydslesvigske Samråd, de danske organisationers og institutioners samarbejdsudvalg. Forslaget går ud på, at kun folkevalgte og ikke længere administrationschefer skal kunne vælges til Samrådet. Samtidig ønsker Sydslesvigs »vrede unge mænd« at give Samrådet større beføjelser, så det kan optræde som en repræsentativ ledelse for den samlede danskhed.

Man kan ikke andet end glæde sig over, at det samlede elevtal ved landsdelens 58 danske skoler påny er gået frem, men samtidig må det

understreges, at Dansk Skoleforening for Sydslesvig ikke gør sig illusioner med henblik på fremtiden.

I lighed med det tyske skolevæsen begynder de danske skoler nemlig nu at mærke et fald i fødselsraten, der bl. a. må tilskrives P-pillen og som i særlig grad har ramt Slesvig-Holsten. Ganske vist er antallet af nybegyndere ved de danske skoler i forhold til året før kun dalet med 4 til 680, men sammenholdt med, at tallet i de 61 danske børnehaver er gået tilbage med 50 til ca. 2.000, giver det et tydeligt fingerpeg om den udvikling, der kan ventes i de kommende

år. Da de skolepligtige årgange efter statistiske beregninger vil blive endnu mindre, betyder det, at det danske skolevæsen i en årrække må regne med nogen nedgang i antallet af nybegyndere. Hvor stor denne nedgang bliver, formår ingen at sige i dag, men muligvis vil man nå det punkt, hvor det samlede elevtal igen begynder at falde.

Denne udvikling modvirkes dog noget af, at der er voksende tendens til at lade eleverne fortsætte efter 9. skoleår, enten for at tage en eksamen eller for at tage en frivillig 10. klasse. Her må det forudses, at tilgangen til det danske gymnasium, Duborgskolen i Flensborg, vil stige betydeligt i de næste år. Med sine over 600 elever er skolen allerede overbelagt, og der er et stærkt behov for en udvidelse og modernisering af den over 50 år gamle bygning. Efter at arkitekt-

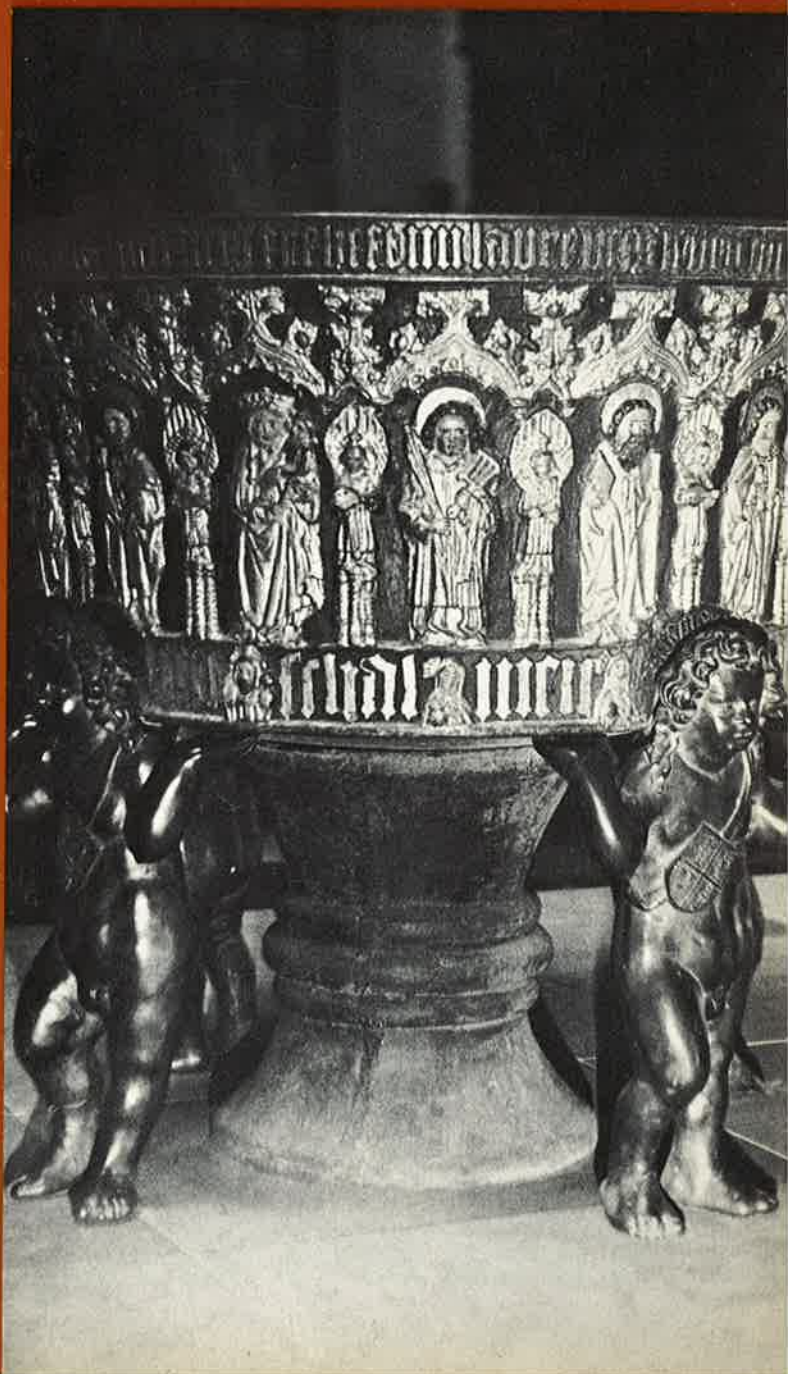
firmaet Kjær & Richter, Århus, har udarbejdet projekteringen, er undervisningsministeriet i Kiel blevet anmodet om at give et byggetilskud, men foreløbig har svaret været nej.

Når de danske skolers samlede elevtal sidste år er steget med 250 til 6.267, skyldes det bl. a., at de ældste årgange i skolerne er mindre end de yngste årgange. Der er således ikke blevet udskrevet så mange elever som skolerne har indskrevet i 1. klasserne.

Og blot for en ordens skyld skal lige noteres, at den danske stat fortsat betaler langt mere til det danske skolevæsens drift end delstaten Slesvig-Holsten (hvor de danske elevers forældre dog er skatteydere). Mens den danske stat betalte 60 mill. kr., gav undervisningsministeriet i Kiel kun 25 mill. kr. sidste år.

FORSIDE:

Bordesholm-alteret i Slesvig Domkirke. Hans Brügemanns mesterværk fra begyndelsen af 1500-tallet rummer udover passionsskildringen et hostieskib, hvor brødet og vinen gemtes. Herved kompletteres alterets fremstilling af de kirkelige handlingers centrale dele.

BAGSIDE:

Slesvig Domkirke. Bronzedøbefonten fra 1480 bæres af 4 engle, der dog først er kommet til i 1666. Mellem de to indskriftsbånd ses relieffer forestillende Maria, Laurentius, en krucifiksgruppe samt elleve apostle.